

ĐSMET İNÖNÜ

Televizyona Anlattıklarım

BĐLĞĐ YAYINEVĐ

kapak düzeni: fahri karagözoğlu

ismet Đnönü / Hatıralar - 1

Đsmet inönü / Hatıralar - 2

Lozan Konferansı ve Đsmet Paşa (Ali Naci Karacan)

Baba Đnönü'den Erdal Đnönü'ye Mektuplar

(Hazırlayan: Sevgi Özel)

METĐN TOKER'DN KĐTAPLARI

DEMOKRASĐMĐZĐN ĐSMET PAŞALI YILLARI (1944-1973)

1. TEK PARTĐDEN ÇOK PARTĐYE (1944-1950)

2. DP'NĐN ALTIN YILLARI (1950-1954)

3. DP YOKUŞ AŞAĞI (1954-1957)

4. DEMOKRASĐDEN DARBEYE (1957-1960)

5. YARI SĐLAHLI YARI KÜLAHLI BĐR ARA REJĐM (1960-1961)

6. ĐNÖNÜ'NÜN SON BAŞBAKANLIĞI (1961 - 1965)

7. ĐSMET PAŞA'NIN SON YILLARI (1965-1973)

dizgi : faruk kaya

tel : 230 85 76

baskı: cantekin matbaacılık yayıncılık

ticaret ltd. şti. tel : 433 30 84 - 435 83 56

İÇİNDEKİLER

Sunuş (Özden Toker-İnönü Vakfı Başkanı).....	7
Giriş.....	9
İsmet İnönü, İnönü Savaşlarını Anlatıyor.....	17
"İnönü Savaşlarının Önemi".....	17
Düzenli Ordu Fikri Benimsendi.....	19
Albay İsmet Nasıl Batı Cephesi Komutanı Oldu?.....	20
İnönü Savaşları ve Çerkez Ethem.....	21
Cephe Kumandanı Olduğum Zaman 3 Maddelik Bir Bildiri Yayınladım.....	22
Çerkez Ethem Benden Para İstedi.....	24
Savaştan Başka Çare Kalmamıştı.....	25
Yunanlıları Niye Kovalamadınız?.....	27
50 Yıllık Parlamenter İnönü.....	30
İsmet İnönü, Torununa 19 Mayısı Anlatıyor.....	44
İsmet İnönü 31 Martı Anlatıyor.....	54
Biz Genç Subaylar Balkan Seferi'nin	

Erken Olduğu Kanaatindeydik.....	54
Đsmet Đnönü Lozan'ı Anlatıyor.....	57
Konferansta Ne Giyeceğimi Bilmiyordum.....	57
Bir Diplomat Çok Şey Bilmelidir.....	59
Uzlaşma Esastır.....	61
Đnönü, Ellinci Yılında Lozan'ı Anlatıyor.....	71
2. Dünya Savaşı ve Đsmet Đnönü.....	77
Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu.....	77
Đsmet Đnönü'nün Cumhuriyetin 45. Yıl	
Konuşması.....	84
Đsmet Đnönü Büyük Taarruzu Anlatıyor.....	89
Büyük Taarruz Bir Sanat Eseridir.....	89
Taarruza Hazırlık.....	91
26 Ağustos Sabah Oluyor.....	93
Yunan Topçusunun Susmasının	
Sebebini Anlayamadık.....	94
Ziyafet Sofrasını Dağıttım.....	96
Savaşın Akışı.....	97
Đsmet Đnönü Ellinci Yılda Cumhuriyeti	
Anlatıyor.....	109

Cumhuriyet Fikri Olgun Bir Hale Gelmişti.... 109

Geleceksiniz Diz Çökeceksiniz.....110

Denk Bütçe.....112

Osmanlı Bankası'ndan Borç İstedim.....113

SUNUŞ

İsmet İnönü'nün aramızdan ayrılışının 20. yılında bizlere ve genç kuşaklara onu kendi diliyle anılarını, görüşlerini, fikirlerini öğrenmek, paylaşmak fırsatını veren Sayın Nazım Kal'a Vakıf adına teşekkür

etmek isterim.

İsmet İnönü 1969 yılında yayına başlayan Ankara Televizyonundan büyük zevk almıştı. Haberleri ilgiyle izler, diğer programlar hakkında torunlarından bilgi sorardı.

Kendisinin televizyonda yaptığı renkli, ilginç konuşmaları ise bir canlı tarih oluşturuyor.

Cumhuriyetimizin ve topluluğumuzun hayati sorunlarını en sorumlu ağızdan öğreniyor, teşhislerinin

sağlamlığı ve ileri görüşlülüğü karşısında çok etkileniyoruz. Televizyon programlarında onu

seyretmemiş olanlarımız bu kitapta konuşmalarını toplu olarak okuyabileceklerdir.

Onu dinler veya okurken sanki hâlâ aramızda yaşıyor, olaylara tanık oluyor ve bugün konuşuyor

zannediyorsunuz. Sanki güncel konuları dile getirmektedir.

Böylece onun engin tecrübesi bu kitapla genç kuşakların da yararına açılmış olmaktadır.

Özden Toker İnönü Vakfı Başkanı

GİRİŞ

Benim çocukluğum, İsmet Paşa'nın efsaneleştiği ikinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar. Arkadaşlarımızla oynarken, İsmet Paşa'nın boyu üzerine iddiaya girerdik. Gözümüzde dev gibi bir insan canlandırırdık. O

günlerde, İsmet Paşa ile karşılıklı oturup, ona önemli konularda sorular sorabileceğim hayalimden bile geçmezdi.

Yıllar sonra, 1950 seçimlerinde İsmet İnönü seçimi kaybedince, Akçakoca'dan CHP'liler İnönü'ye bir

ziyarete bulundular. Bu heyetin içinde babam da vardı. Babamın getirdiği resimlerden, İsmet

İnönü'nün ne kadar ufak tefek bir insan olduğunu görünce çok şaşırılmışım.

Daha sonra, 1959'da öğrencilik yıllarımda, Konservatuvarda gördüm. Bir öğrencinin resitaline gelmişti.

Uzaktan, hayranlıkla seyretmişim,

1970'te TRT'de televizyon prodüktörü olarak göreve başladığımda, arkadaşım ozan-yazar Erdoğan

Alkan'la çalışmaya başladım. Onun asistanlığını yapıyordum. 30 Ağustos Zaferini anlatan bir program

hazırlayacaktık. Akşehir ve Afyonkarahisar'daki çekim ve röportajlardan sonra, İstanbul'da

Fahrettin Altay ve İsmet İnönü'yle de konuşacaktık. O zamanki CHP İstanbul İl Başkanı Ali Topuz aracı-

lığıyla randevu aldık, İsmet Paşa Heybeliada'da oturuyordu. Ali Topuz'la, vapur saatinde randevulaştık.

Sabah vapur saatine yetişemedik, geç kaldık. Dsmet Paşa'nın randevularına ne denli önem verdiğini

biliyorduk, bunun için çok üzüldük ve korktuk. Fakat talih bize yardım etti; o gün vapur uzun bir süre rötâr yaptığından vapura yetiştik. Çok sevindik.

Bir gün öncesinden, arkadaşım Erdoğan Alkan'la aramızda geçen bir konuşmadan burada söz etmeden

geçemeyeceğim. TRT'de yapımcı olmam fikrini bana veren ve yardımcı olan çok değer verdiğim ve

düşüncelerine saygı duyduğum arkadaşımın beni bağışlamasını rica ediyorum.

Hazırlamakta olduğumuz 30 Ağustos programının röportajlarını Erdoğan Alkan yapıyordu. Fakat Dsmet

Đnönü'ye gitmeden bir gece önce, Erdoğan, Dsmet Đnönü ile sen konuşacaksın," dedi. Şaşırdım, ama çok da sevindim. Gerekçesini duyunca ise üzüldüm. Neden diye sorduğumda, "Benim gibi bir devrimci, ismet Đnönü gibi bir karşı-devrimci, tutucu ile konuşmamalı, sonra arkadaşlarım ne der," dedi.

1970'lerin Türkiyesinde, kendini, devrimi yaratandan daha devrimci bulanlar vardı. Ne büyük yanılğı.

1970 gençliği devrimcilik konusunda Dsmet Paşa'yı aşabilseydi, Türkiye bugün çok farklı bir yerde

olurdu...

10

Neyse, ismet Paşa'ya soru sormak için gece boyunca prova yaptım. Ama nedense, Erdoğan kararından

vazgeçti ve kendisi geçti karşısına.

Vapurun rötarı sayesinde ismet Paşa'ya zamanında yetiştik. Bizi Heybeliada'daki köşkünde kabul etti.

Hepimizin adını sordu, konuştu. Kamera ve çekim hakkında sorular sordu. Kameranın etrafına

toplandık, bir resim çektirdik.

Bir gün önce, Fahrettin Altay ile konuşmuştuk, ismet Paşa'ya selam söyleyin demişti. Selamını söyledik, çok memnun oldu. "Ne konuştu, bana dinletir misiniz?" dedi. Teybin kulaklığını taktı ve dinledi. Bir ara kulaklığını çıkardı ve bize dönerek, "Bakın, düşman birlikleri arasına girip birbirleriyle irtibatlarını kestim diyor, çok doğru. Büyük Taarruz onun gayretli çalışması ile başarılı, payı büyüktür," dedi.

Çekim yapıldı. Ne yazık ki bu konuşmayı TRT arşivlerinde bulamadık daha sonra. 12 Mart'ın kargaşası

içinde yok oldu.

1972 yılında artık kendi başıma program hazırlıyordum. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ile ilgili bir

program hazırlamaya karar verdim. Artık tek başıma İsmet Paşa'ya gidip konuşacak, sorular sora-

caktım.

Türk siyasi hayatında 12 Mart rüzgârları esiyordu. Konuşacağımız kişilerin listesini yetkililere sunuyor,

"Olur" alıyorduk. Programda yer alacak isimleri yazdım. Hatırladığım kadarıyla listede, gazeteci Münir Müeyyet Bekman, ikinci dönem milletvekili

11

İhsan Hamit Tıgrel, memur Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Đsmet Đnönü vardı. Liste geri

geldi; ismet Đnönü adı çizilmişti. Cumhuriyeti kurana, kurduğu cumhuriyeti anlatmak yasaklanıyordu.

Hey garip politika... ismet Paşa'nın yaşadığı bir dönemde Đsmet Paşa'sız cumhuriyet programı yapmak

zorunda bırakıldım...

Bir yıl sonra, 1973'te, Đnönü Zaferlerini anlatan bir program yapmaya karar verdim. Önerim kabul

edildi. Çalışmalara başladım. O günlerde TRT Genel Müdürü, General Musa Ogün'dü. Bir gün genel

müdür ve birkaç kişi birden odama girdi. Girer girmez Musa Ögün, "Yazın bunun da adını, dairede kitap okuyor," dedi.

"Paşam işte program teklifim, (önerim demedim, o günlerde öneri kelimesi yasaktı) Đnönü Zaferleri diye bir program hazırlayacağım, Atatürk'ün Büyük Nutku'nu okuyorum, Atatürk'ün ismet Paşa'yla

yazışmalarını not ediyorum," dedimse de anlatamadım. Adımı yazdılar, çıktılar. Sonradan, dairede kitap okumaktan dolayı bir uyarı cezası aldım.

Hiç değilse bir yıl önceki gibi ismet Paşa'yla konuşmamı engellemediler.

Sorularımı ve ön konuşmamı hazırladım, ilk kez ekrana çıkacaktım. Hem de Đsmet Paşa'nın karşısında.

Oldukça uzun bir metin hazırlamıştım. Ya teklersem, konuşamazsam diye çok korkuyordum. Gece

uyuyamadım ama, çok iyi ezberledim.

Đsmet Paşa sorulacak soruları ister, ne kadar konuşacağını da sorardı.
Zamana mutlaka uyardı.

12

Soruların cevabının bitiminde ise "Bu sorunun cevabı bitti, öteki soruya geç," diye bizi uyarırdı.

Gittiğimizde yine dikkatle bize baktı, sakallarımızı kontrol ettikten sonra etrafındakilere, "Çocuklara bir şey ikram ettiniz mi?" diye sordu.

Sakal konusunu biraz daha açmalıyım. Dsmet Paşa, sakallı insana, hele tıraş olmamış insana tahammül

edemezdi. Bir keresinde bir arkadaşımız tıraşsız gitmiş, azarlamış. Arkadaşımız, zamanımız yoktu

deyince, "Ne demek zamanınız yoktu, ben cephede top gölgesinde bile tıraş olmaya zaman

bulabiliyordum" diye kızmış. Bu yüzden ismet Paşa'ya tıraş olmadan gitmezdik, arkadaşlarımızı da uyarırdık.

O günlerde 16 mm'lik film kullandığımız için konuşma sırasında 10 dakikada bir durmak zorunda

kalıyorduk, film değiştirene kadar sohbet ediyorduk... Ben bir keresinde, Paşam, siz İstanbul'dan

kaçarken sizi bir gece misafir eden Etem Şevki Kepenek ile tanıştım, dediğimde, hemen "O laz binbaşı sağ mı?" dedi. Siz er elbisesi ile İstanbul'dan kaçmışsınız doğru mu, dediğimde ise, o ünlü kahkaha-larından birini atarak, "Doğru, doğru, beni mutfağa soktular, bana bulaşık yıkattılar. Benim gibi generale!" dedi.

Bilindiği gibi ismet inönü, Anadolu harekâtına katılmak için, güvenlik gerekçesiyle İstanbul'dan er

elbisesiyle yola çıkmış, Bolu'ya kadar da hüviyeti gizlenmişti. Yanındaki milletvekilleri konaklarda ağırlanırken, o, yemeklerini mutfakta yemek

zorunda kalıyordu. Bulaşık yıkamasını abartmış olabilir.

13

Programla ilgili anıma devam edeyim. Başlangıcı gibi sonu da ilginç.

Programı yayına hazırladım, denetim kademesine getirdim. Bilindiği gibi TRT'de programlar yayından

önce denetlenir. O zamanlar (1972) iki kademeli denetim vardı. Şimdi üç (1993). Program müdürlüğü

denetçisi Ergun Aymergen'di. Denetim bitti, rapor geldi: Yayınlanamaz. Ergun Aymergen,

yayınlanamaz raporu vermişti. Gerekçesini sorduk. İsmet Paşa, Çerkez Ethem diyor; olmaz. Ethem Bey

desin o şartla yayınlanabilir" dedi. Milli Mücadele literatürüne, tarihe, Çerkez Ethem olarak yazılan kişinin adını değiştirmek, İsmet Paşa Çerkez Ethem demesin demek... Bugün yorum yapmakta bile

güçlük çekiyorum... Ne ise, uzun uğraşlardan sonra benim resmi ağız olarak Çerkez Ethem adını

kullanmamam kaydı ile yayınlanmasına izin verildi ve yayınlandı... Sorularımın pek çoğu çıkarıldı.

Sebep mi? Sanırım, Musa Paşa Çerkez olduğundan böyle davranmak ihtiyacını duyuyorlardı. Bir tür

bölücülük sayılıyordu. Musa Paşa'nın sanırım bundan haberi olmamıştır.

1973 yılı, Cumhuriyetin ellinci yılı idi. 12 Mart bulutları artık dağılmıştı. Bu kez İsmet İnönü ile konuşma fırsatı bulmuştum. Her zaman olduğu gibi tam zamanında Pembe Köşk'e gittik. İnönü Zaferleri

vesilesiyle kendisine gittiğimizde çektiğimiz resmi imzalatmak istedim, memnuniyetle kabul etti.

Resmin altına bir dosya verdim, almadı ve avcunun içinde imzaladı...
Kitapta okuyacağınız konuşması-

14

nı yaptı. Konuşma sırasında Lord Curzon'un kendisine neler söylediğini açıkladı ama, kendisinin verdiği cevabı söylemedi. Söylemesini istiyordum ama araya giremedim; çünkü kulakları ağır işitiyordu. Çekim bitince, Lord Curzon'a verdiği cevabı da söylemesini rica ettim. Beni sınava çeker gibi, "Ne demişim ben?" dedi. Aynen tekrarladım. Böyle cevap vermişsiniz dedim. Çok memnun oldu, aferim dedi.

Söyleyeceğini, ama bu iki cümleyi nasıl teknik olarak yan yana getireceğimi sordu. Uzun uzun anlattım.

Kabul etti ve cevabını da söyledi.

İsmet Paşa televizyon konuşmalarına çok titiz hazırlanırdı. Konuşmaları, evde banda da alırdı sa-

nıyorum. Programın montajı sırasında telefon geldi. Köşk'ten arıyorlardı. Konuşmada, yanlış anlamaya sebebiyet verebilecek bir ifade varmış. "Bugün bir gram altın yoktur" sözü, 1960'ı kastediyormuş, bunun değiştirilmesi veya çıkarılması istendi, ben de yerine getirdim. Televizyon konuşmalarına bu

derece önem verirdi. Bu bölümü ismet inönü'nün Cumhuriyetin Ellinci Yılı Konuşmasında okuyacağınız

için, fazla ayrıntıya girmedim...

Bu görüşme ne yazık ki hem benim, hem kameraların İsmet Paşa'yı son görüşü oldu. Onu 24 Aralık

1973'te kaybettik.

İsmet Paşa ile karşılıklı konuşabilmiş olmayı sadece meslek hayatımın değil, tüm hayatımın en büyük

şerefi olarak kabul ediyorum... Çocuklarıma ve torunlarıma bırakacağım en büyük şeref, bu olsa

gerek... Đsmet Đnönü'yle yaptığım görüşmeleri arşiv-

15

lemiş olmak mutluluğuna ermek, hayatımdaki en büyük ödül...

Đsmet inönü gibi büyük bir devlet adamının bugüne ışıık tutan konuşmalarının arşivlerde kalmasına

gönlüm razı olmadığı için, bu konuşmaları topladım ve kitap haline getirdim. Đsmet Paşa'yla yapılan

söyleşilerin aslına sadık kalarak, konuşmalarda düzeltme yapmadım. Söyleşiler, o sıcak havasından bir şey kaybetsin istemedim. Ayrıca bugünkü neslin pek tanıyamayacağı kişileri anımsayamayacağı olayları dipnot olarak verdim, bazı eski sözcüklerin ayraç içinde karşılıklarını yazdım.

Bu kitabın hazırlanmasında bana yardımcı olan kızım Tülin Kal'a, kitabın baskısına karar veren Đnönü Vakfı'na ve basımını üstlenen Bilgi Yayınevi sahibi Sayın Ahmet Küflü'ye teşekkür ediyorum.

Saygılarımla.

Nazmi KAL

16

ĐSMET ĐNÖNÜ, ĐNÖNÜ SAVAŞLARINI ANLATIYOR (1)

"Đnönü Savaşlarının Önemi"

NAZMĐ KAL: Bugün Đkinci Đnönü Zaferi'nin elli ikinci yıldönümü. Đnönü Savaşları, bir sonuç savaşı olmamakla birlikte, yarattığı askeri ve politik sonuçlar yönünden büyük önem taşır. Đnönü Savaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk düzenli ordu harekâtı ve başarısı olmak yönünden çok

önemlidir.

Bu savaşların sonucunda, Đtilaf devletlerinde, Yunanlıların Anadolu savaşını başarı ile bitiremeyecekleri konusunda kuşkular belirmeye başladı. Daha da önemlisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin

Đstanbul Hükümeti ile birlikte Londra Konferansı'na çağırılması ve bu konferansta Đstanbul temsilcisi Sadrazam Tevfik Paşa'nın (2) "Türkiye namına mütaala beyan etmek (görüş bildirmek) hakkı milletin itimadını haiz (taşıyan) Anadolu Hü-kümeti'nindir. Sözü Bekir Sami (3) Bey'e bırakıyorum" demek zorunda kalışı idi.

* Dipnotlar için bölüm sonlarına bakınız.

17

Đnönü Savaşları, Atatürk'ün ifadesi ile "milletin makus talihi"nin yenildiği savaşlardır.

Bu savaşın elli ikinci yıl dönümünde, zaferin yaratıcısı büyük komutan Đsmet Đnönü'yü aramızda

görmenin mutluluğu içinde kendisinden savaşa ilişkin anılarını rica ettik.

Sayın Paşam, Milli Kurtuluş Savaşımızda ĐNÖNÜ MUHAREBELERĐ'nin yeri ve önemi nedir?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Đnönü Muharebeleri, Milli Mücadele tarihinde askeri ehemmiyetinden ziyade, bu

muharebelerin, siyasi hayatımızda geçici ve temel olarak yaptığı tesirler itibarı ile ehemmiyet taşır.

Batı cephesinde, Büyük Millet Meclisi'nin açılması, uzun bir iç mücadele devri açtı. Đstanbul Hükümeti, selameti büyük devletlerle adalet içinde bir anlaşmaya varmakta buluyordu. Đstanbul Hükümeti'nin eski vezirleri (Bakanları), Anadolu'daki ayaklanma harekâtını milletin ve ordunun ayaklanması şeklinde

kabul ettirmek ve bundan sulhu ve memleketi kurtarmak için, adalet içinde bir sulha varmak gayesini

takip eder görünüyorlardı.

Đnönü Muharebeleri'nin askeri ölçüsünden ziyade siyasi neticeleri itibarı ile Milli Mücadele tarihinde önemli yerleri vardır.

Bir defa, Büyük Millet Meclisi idaresi, hakkı ile işleme kuvvetini Đnönü Muharebelerinden sonra

kazanmıştır. Ayaklanma ve gerilla harbi ile netice almak fikri memlekette yerleşmiş gibiydi.

18

Çünkü, Yunanlılar büyük bir istila hazırlığı ile Anadolu'ya çıkmamışlardır. Müttefik kuvvetler donanması himayesinde İzmir'e çıkmış ve İzmir etrafında ilk büyük tepkileri yenebilmek için, büyük seferlere

gitmeden netice almayı ilk hamle saymıştır.

Düzenli Ordu Fikri Benimsendi

Milli ayaklanmayı yapanlarda, Milli Mücadelenin kesin zafere ulaşacağını düşünen askerlerde hâkim

olan fikir, milli ayaklanma harekâtının gerilla harbi ile neticeye varabileceği düşüncesi idi. Onlara göre, netice, ancak gerilla harbi ile alınabilirdi. Bir muntazam ordu kurup düşmanla muharebe meydanlarında vuruşarak kati bir askeri neticeyi temin etmeye hazırlanmak fikri mevcut değildi. Önönü Muharebeleri böyle bir esaslı fikrin ilk tatbiki ve neticesi olarak meydana gelmiştir. Bunların kazanılması ile

muntazam ordu fikri esas siyaset olmuş ve Garp Cephesi'nde nihayet Büyük Ordunun teşekkülüne yol

açmıştır.

Demek ki Önönü Muharebeleri'nin Büyük Millet Meclisi idaresinin sağlam bir hükümet haline

getirilmesinde önemli yeri vardır. Önönü Muharebeleri'nin muntazam ordu teşkil etme fikrinin esaslı bir politika olarak takip edilmesinde ve bundan netice alınmasında önemli bir tesiri olmuştur.

19

Albay Đsmet Nasıl Batı Cephesi Komutanı Oldu?

NAZMD KAL: Albay Đsmet Bey'in Đsmet Paşa olmasını sağlayan (4) Batı Cephesi Komutanlığına, o

günlerde Ali Fuat Paşa, Refet Paşa (5) gibi sizden üst rütbede komutanların bulunmasına rağmen

hangi koşullar içinde atandınız?.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Ben Garp Cephesi Komutanlığına Genelkurmay Başkanlığından geldim. Genelkurmay

Başkanlığı, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bir özelliği olarak Meclis tarafından seçilen bir hükümet mevkii idi. Genelkurmay Başkanı hükümet azası idi. Hükümet içinde olarak ordulara kumanda ediyor

ve ordu siyasetini takip ediyordu. Benim Meclis tarafından Genelkurmay Başkanı seçildiğim zaman,

büyük kumandanların hepsi de aynı zamanda Meclis üyesi idi. Ama kumanda başında idiler. Yerleri

ehemmiyetli idi. Yerlerinden ayrılmaları mümkün değildi. Bundan fazla olarak, esas ordu siyasetinde ve siyasi görüşte, ordu siyasetinin gayesinde Atatürk ile aramızda yakın bir münasebet ve anlaşma vardı.

Atatürk'ün itimadı, büyük kumandanların Genelkurmay Başkanlığını bir hükümet azası gibi askerlikle

münasebeti olmayan bir vazife telakkisi ile ilk önce kayıtsızlıkla karşılamaları benim Genelkurmay

Başkanlığına tayinimi kolaylaştırdı. Meclis açıldığı zaman, hükümet azası seçilirken Genelkurmay

Başkanı olarak seçildim.

20

Bir müddet henüz bir yeri de yoktu. Đçerde, Đstanbul Hükümeti'nin tertipleri ile mütemadiyen bir anarşi hüküm sürüyordu. Bunlarla uğraşmak lazımdı. Ordular üzerinde Genelkurmay Başkanının ilk anda bir

tesiri de görülmüyordu.

Bu tarzda evvela Genelkurmay Başkanı, ondan sonra Garp Cephesi Kumandanı oldum.

Đnönü Savaşları ve Çerkez Ethem

Garp Cephesi Kumandanlığına geçmemin sebebi, Çerkez Ethem'in açtığı Kuvayi Seyyare (6)

politikasının hakiki bir felaket istikametini tutmasıdır. Đnönü Muharebeleri'nin başlamasında, Çerkez Ethem vakası başlıca amil olmuştur zannındayım. Çerkez Ethem'in temsil ettiği Kuvayi Seyyare

politikası, ordu içinde ayrı bir ordu kumandanlığı, hatta memleket içinde ayrı bir hükümet manası

taşıyordu. Bununla ciddi olarak meşgul olmak lazım geliyordu. Đç takipler esnasında ben ilk andan

itibaren Kuvayi Seyyarenin takiplerden sonra tertip ettiği (uyguladığı) cezalarda kanun içinde

bulunması gayretini takip ettim.

Mesela, bir yere iç isyana karşı Çerkez Ethem kuvvetlerini sevkettiğimiz zaman, dikkate değer bir

hadise olurdu. Çerkez Ethem ne kadar kuvvetle o isyanı bastırmaya giderse, elindeki kuvvet, zayıf

(kayıp) da verecek olsa, vurduğu, hatta malını yağma ettiği memleketlerden kuvve-

21

tini artırmış olarak gelirdi. 500 kişi gittiğı yerden mutlaka 550 kişi gelirdi ve getirdiğı yeni elli kişi sadık, kendi kumandanlarına yürekten bağı, fedakâr, vazife gören, Kuvayi Seyyare için vazife gören adamlar olurdu.

Bunun tılsımlarını kendilerine de sormuş ve öğrenmişimdir. Mesela ordu, uzun muharebelerden sonra

muntazam askerlik fikrinden tamamı ile soğumuş ve uzaklaşmıştı. Bunca hezimet istemezdi memleket.

Her türlü askerlik hizmetleri, askerlik kayıtları sevimsizlikle karşılanır, her yerde mevzi (bölgesel) hizmet göreceğ yerli komisyonlar teşkil olunur ve böylece memleket müdafaası temin olunmaya çalışılırdı.

Memleket müdafaası olmadığı zaman böyle bir usule zaruret vardı, ihtiyaç vardı. Ama Büyük Millet

Meclisi Hükümeti teşkil olunduktan sonra artık muntazam bir ordu gayretinin büyük kaideleri işleme

imkânı bulmuştu. Bunu Milli Kuvvetlere ve bilhassa Kuvayi Seyyarelere anlatmak, kabul ettirmek

imkânı yoktu. Çerkez Ethem vakası bu çatışmalardan doğmuştur.

Cephe Kumandanı Olduğum Zaman 3 Maddelik Bir Bildiri Yayınladım

Cephe kumandanı olduğum zaman kumandanlara yaptığım tebliğde şunları yazdım; BDRDNCDSĐ:

Halktan para almak yasaktır. Para ihtiyacı-

nızı ben temin ederim size. ĐKĐNCĐSDĐ: Doğrudan doğruya sizin asker seçmeniz, almanız yasaktır. Onu

(askeri) Milli Savunma Bakanlığı'ndan size ben temin ederim. ÜÇÜNCÜSÜ: Halktan hiçbir ferde bir

vazifesinden dolayı ceza tertip etmeye (vermeye) hakkınız yoktur. Kimden şikâyetiniz varsa, bu şikâyeti onun mercilerine (makamlarına) ben naklederim. Bana yazarsanız.

Şimdi, orduyu böyle bir inzibat içine soktuğum zaman bundan ıstırap çeken Kuvayi Seyyareler oldu.

Kuvayi Seyyareler bir yere giderler, hatta ilk iç savaşı bastırdıktan sonra ceza yaparlar, sonra bana getirirler. Ceza yaptıkları zaman haber alırım, geldikleri zaman yaptıkları, verdikleri cezanın muhakeme evrakını kendilerinden isterim. Benim yanımdan çıkarlar, rasgeldikleri insanlara hakikaten anlamamış

masum bir eda ile "Bu Genelkurmay Başkanı ihtilal mi bilmez, bir hareketin takibini mi bilmez? Bununla nasıl konuşacağız" der, hayret ederler. "Ama istiyor mademki, muhakeme evrakı yapalım" diye muhakeme evrakı diye birtakım şeyler tertip ederler, bana verirler.

Yanımdaki arkadaşlarım gülerler. Onlar gidince:

"Bunların nasıl tanzim olduğunu biliyor musunuz?" derler. "Biliyorum," derim. "Nasıl olacak onun doğrusunu yaptık. Böyle böyle alışacaklar." Ben alıştıırırım onları.

Bu tarzda devam ederiz.

23

Çerkez Ethem Benden Para İstedi

Kuvayi Seyyareler o kadar kendi içlerinde bir varlık haline gelmişlerdi ki, bir defa hatırlarım, Çerkez Ethem Bey askeri için 3-5 bin lira bir para istiyordu. Sıkıntıları varmış, onu kendilerine vermemi

istiyordu. Cevap verdim ben: "3-5 bin lira sizin askerinizin ihtiyacına, yani maaşına yetmez. Çünkü siz Seyyar Jandarma usulüne tabisiniz. Seyyar Jandarmanın maaşı fazladır. Asker maaşı gibi değildir.

Jandarma maaşıdır. Bir maaş vermeniz 3-5 bin liraya değil, 20-30 bin liraya ihtiyaç gösterir. Bunun bir usulü vardır. Kimler maaş alacaklarsa onu yazdır ver cephenin levazımına, onun parasını size tevdi

edeyim (vereyim)."

Bunu der demez üç beş bin lirayı da almaktan vazgeçer. Niçin? Ne kadar askeri var bunun bilinmesini

istemez. Benim para vermek için gösterdiğim gayreti, bu adamları miktarı ile isimleri ile bilmek için yaptığım bir oyun zanneder. Hepsinden vazgeçer. Bu zihniyet içinde Garp Cephesi içinde Kuvayi

Seyyarelerin yaşaması güç bir hal alıyordu. Bunun düzeltilmesine imkân yoktu.

Bu sıkıntı devam ederken, Çerkez Ethem Bey, Garp Cephesi Kumandanına raporlarını vermeyi kesti.

Doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Kumandanlığına rapor vermeye başladı. Atatürk beni telgraf

başında buldu.

"Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı bundan

sonra günlük raporlarını Büyük Millet Meclisi'ne gnderecekmiş, bunun manasını anlıyor musun?" dedi.

"Anlıyorum," dedim. "Sonuna kadar nasıl halledeceksin." "Ben onu düzeltirim. Ben ona doğrusunu öğ-

retirim. Bu raporları bana vermesinin lazım olduğunu söylerim ve tatbik ettiririm" dedim.

Yapmadı.

Savaştan Başka Çare Kalmamıştı

Hepsi milis hayatı esnasında istedikleri gibi vatandaştan para alsınlar, takip etsinler, buna alışmışlardı.

Hepsine el çektirdim. Hepsini vazifeleri içine soktum. Kuvayi Seyyare nihayet benimle ilgiyi kesti. Ona söyledim, "Olmaz," dedim. "Bu cephe içinde bütün kuvvetler benim emrimdedir. Sizin muharebe vaziyetinizi benim bilmem lazımdır. Mutlaka raporları bana vereceksiniz."

Hlase bu vaziyet içinde bir gün çıktılar ve kestiler benimle teması. Kütahya'ya çekildiler. Ben onları kuvvet kullanarak itaat ettirme yoluna girdim. Takip etmeye başladım. Gediz'e doğru muharebe kabul

etmeksizin ricat ediyorlardı (geri çekiliyorlardı). İkinci günü, Bursa'daki Yunan cephesinde hazırlıklar yapıldığı haberini aldım. Derhal, Kuvayi Seyyare harekâtı ile Bursa'daki Yunan kuvvetlerinin harekâtı arasında ilişki oldu-25

ğuna hükmettim. Hiçbir tarafa sormadan ve herkes Kütahya'dan Gediz'e doğru Kuvayi Seyyareyi takip

ettiğimi zannederken, akşam zeri Yunan cephesinden aldığım haber üzerine, geceyarısı, kuvvetlerimin hepsini Eskişehir'e, Ėnn önüne sevke

başlattım. Yunanlılar da Çerkez Ethem kuvvetleri de bunu geç

haber aldı. Kütahya'da rahmetli Zihni Paşa'yı bıraktım. Onlara karşı müdafaa edecek kâfi kuvvetle.

Askeri gece-gündüz yürüterek ve Kütahya'dan itibaren şimendifere (demiryolu) sokarak Đnönü

cephesine yetiştirmeye çalıştım. Çerkez Ethem kuvvetleri benden ayrılıp Kütahya'ya gittikten sonra,

Yunanlılarla temasa geçmişler ve hizmet arz etmişlerdir. Yunanlılar, Çerkez Ethem isyanını büyük bir fırsat ve nimet bilmişlerdir. Yalnız o günkü muharebeyi kazanmak için bir vasıta değil, ondan sonraki Anadolu harekâtı için de Çerkez Ethem'in kuvvetlerinin kendi emirlerinde bulunmasından büyük fayda

ummuşlardır zannederim.

NAZMĐ KAL: Yunanlıların Đnönü Savaşları ile sonuçlanan taarruzlarına girişmelerinde Çerkez Ethem

olayının etkisi olmuş mudur? (7)

ĐSMET ĐNÖNÜ: Çerkez Ethem vakası Milli Mücadelenin en büyük tehlikesi olmuştur. Çerkez Ethem

vakasından kurtulduktan sonra muntazam bir ordu kurarak taarruz etmek fikri devletin temel fikri

olmuştur. Çerkez Ethem vakasının iyiliği de oldu. Yunanlılar beklemedikleri, daha hazırlanmadıkları bir zamanda acele hareketlere

26

sevkedildiler. Bu tesiri olmuştur. Bu tesirlerden hakkı ile istifade ettik.

Yunanlılar Đnönü Muharebeleri'ne hazırlıksız geldiler ve Çerkez Ethem Kütahya'da kaybettikten sonra

kendileri de Đnönü'de ciddi bir mukavemete uğrayınca, bir oyuna geldiklerini zannettiler. Ordan

çekildiler. Yunanlıların ilk kumandanları General Papulas'dı (8). Böyle büyük bir sefer için kuvvetli bir meziyeti yoktu. Daima, ordusu büyük bir felakete uğrayacak diye endişe içinde bulunan bir adamdı. Bu hissi ile Yunan ordusunu koruyabiliyordu. Ama bu his, onu, giriştiği muharebede kesin neticeyi alıncaya kadar sebat ile vuruşmaktan alıkoyuyordu. General Papulas böyle idi. Ondan sonraki komutanların

tabiatı başka idi.

Yunanlıları Niye Kovalamadınız?

NAZMĐ KAL: Her iki Đnönü Savaşı'nda Yunanlılar kaçtıkları halde neden kovalamadınız?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Đnönü Muharebeleri hacimlerinden çok büyük siyasi neticeler sağlamışlardır. Đnönü

Muharebeleri'nden sonra, her muharebede âdet olduğu gibi, kazanılmış bir muharebeyi takip ederek

kesin neticeyi almak harekâtı yapılmamıştı, çünkü yapılamamıştır. Bunu yapacak kudretimiz yoktu.

Đlkinde Çerkez Ethem ile uğraşıyorduk. Çerkez Ethem Yunanlılar kadar şiddetle muharebe etti ve

mağlup olduktan sonra onun ta-

kibi birinci safhayı aldı. İkinci İnönü Muharebesi gene Yunanlıların taarruzu ile başladı. Yalnız gene muntazam bir ordu karşısında hareket eden İnsanlar gibi değil, esasen kuvvetsiz bir memleketin birkaç koldan istilası hareketi gibi bir mantıkla başlamıştır.

Yunanlıların, Anadolu'yu mühim bir ordu ve mühim bir düşman gözü ile görerek tam bir askeri

harekete hazırlanması, İnönü Savaşları'ndan sonra başlar.

NOTLAR

1)

Bu konuşma Mart 1973 yılında yapılmış ve ilk kez 1 Nisan 1973 tarihinde televizyonda yayınlanmıştır.

2) Sadrazam Tevfik Paşa: Son Osmanlı Sadrazamı. 22 Ekim 1920'de sadrazam oldu. Bu,

Tevfik Paşa'nın üçüncü sadrazamlığıydı. Soyadı kanunundan sonra Oktay soyadını alan Tevfik Paşa, 1936 yılında İstanbul'da öldü.

3) Bekir Sami: Türk siyaset adamı. 1865-1933 yılları arasında yaşadı. Galatasaray Lisesi ve Paris Siyasal Bilgiler Okulunda okudu. Çeşitli illerde valilik yaptıktan sonra, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Amasya'dan milletvekili seçildi, İstanbul'un işgali ve Meclisin kapatılmasından sonra Ankara'ya geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak görev aldı. İzmir suikastı ile ilgili görülerek yargılandı ve beraat etti. Bu olaydan sonra siyasetten çekildi.

4) İsmet İnönü, 1. İnönü Savaşı'ndan sonra, 10 Ocak 1921'de general oldu.

5) Refet Paşa (Refet Bele). Türk asker ve siyaset adamı (1881-1963). Harp Akademisi'ni bitirdi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığına atanarak Atatürk'le

birlikte Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde izmir milletvekili seçildi. Dışleri ve Milli Savunma Bakanlıkları yaptı. İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikastla ilgili görülerek yargılandı, beraat etti. 1926'da ordudan ve milletvekilliğinden çekildi.

Daha sonra 1939-1950 yılları arasında istanbul milletvekilliği yaptı.

6) Kuvayi Seyyare, Milli Mücadele'nin ilk günlerindeki halk kuvvetlerine verilen ad. En önemlisi, Birinci Kuvayi Seyyare adını taşıyan, Çerkez Ethem komutasındaki müfreze idi.

7) Bu soru yayında yer almadı.

8) General Papulas (Yunan generali) 1857-1935 yılları arasında yaşadı. Balkan Savaşları'nda general oldu. Sonradan iç çekişmeler yüzünden hapsedildi. 1920'de serbest bırakılarak Anadolu savaşına

katılan orduların başına getirildi. 1922'de bu görevden alındı. 1935 yılında iç siyasette suçlanarak askeri mahkemece idama mahkûm edildi ve kurşuna dizildi.

50 YILLIK PARLAMENTER DNÖNÜ (1)

HÜSAMETTİN ÇELEBİ (2): Paşam, elli yıldan beri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndesiniz ve bu bakımdan teksiniz, Türk tarihinde. Bu elli yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi var. Türk milletinin yeniden kurtulma için mücadele dönemi var. Ve siz bu mücadelenin ön saflarında bulundunuz. Bu

olaydan sizce daha önemli tesirinde kaldığınız olaylar var mı? Şimdi elli yıl sonra yine hem politika hayatının ön saflarındasınız, hem de aramızdasınız. Bu elli yıl içinde Türkiye devletinin, Anadolu

devletinin yetiştirdiği insanlar başbakanlığa, üniversite kürsülerine, yani toplum hayatımızın her

kademisine geldiler. Devletin işlerini ellerine aldılar. Bir bakıma çok mutlu bir olay. Siz bu mutlu yıldönümünüzde ne düşünüyorsunuz?

İSMET İNÖNÜ: Bu geçen olaylar içinde en çok hangi mesele üzerimde tesir yaptı? Bu umumi bir merak

konusudur. Bende böyle bir duygu yoktur. Ben 1920'de birinci derecede politika mesuliyetine

başladım. Doğrudan doğruya

30

ve memleket idaresine. Ama oraya gelinceye kadar 1908'den itibaren genç yaşta memleket meseleleri

içine karışmıştık (3). Politika hayatına karışmıştık. 1914 Birinci Cihan Harbi patladığı zaman 30

yaşındaydım. Yetişmiş bir çağda sayılıyordum. Benim yaradılışımda bir özellik vardır. Daima içinde

bulduğum en son durum, en son mesele bence en önemli meseledir.

Geçmiş meseleler içinde hangisinin daha çok tesirindeyim, hangisinde yaptıklarımın ve yap-

madıklarımın dolayı ne gibi duygular içindeyim. Böyle bir suale cevap vermek tabiatım da değil.

Zihnimde böyle bir şey yok benim. Evet; şimdi, bir imparatorluğun 1920'de resmen nihayete ermesi

devrine eriştik. Ondan evvel 12 sene müddetle imparatorluğun nasıl içinden çürümüş, kurtulması için

nasıl çabalar sarfetmek lazım, ne fedakârlıklar yapmak lâzım, bunların araştırılmasıyla bütün gayretimiz ve ömrümüz heba olmuştur. Ve ondan sonra tam olgun bir halde, 1920'de, resmen imparatorluğun

sona ermiş olduğu bir vaziyette mesuliyeti ele almış olduk.

O gün hâkim olan başlıca iş, aldığımız vazifenin çok önemli olduğunun tesiri altında nasıl çalışacağız, nasıl milletimiz için iyi bir neticeye ulaşmak imkânı hasıl olacak; bunun çabaları içinde başka bir

düşünce zihnimizi işgal etmez durumdaydık. Şimdi o günden beri imparatorluğun resmi adıyla Milli

M¼cadele 1920'den 1923 yılı sonuna kadar askeri safhası ve siyasi safhası içinde neticelenmesi

devridir. O devir içinde vazi-

31

fe duygusuyla elimizden geleni yapmaya çalıştık. O zamanlarda ve ondan sonraki devirlerde ne kadar

muvaffak oldum, ne kadar muvaffak olmadım? Bu meseleyi araştırmakla hiç meşgul olmamışımdır. Bu

benim dışımda olan vatan evlatlarının araştırma ve hüküm verme ödevlerine giriyor. ORSAN ÖYMEN:

Paşam, 50 yıl parlamentoda kalmak, yani yarım asır gibi uzun bir süre parlamenter olarak kalmak bu

dünyada da pek kimseye nasip olmamış, yani çok az kimse...

ĐSMET ĐNÖNÜ: Şimdi efendim, yarım asır diye zihninizde büyütüyorsunuz. 50 sene benim için geçen

hafta veya 2 ay evvelki hadiseler gibidir. *

HÜSAMETTĐN ÇELEBĐ: Çok genç hissediyorsunuz kendinizi paşam, çok gençsiniz.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Şeyden kurtulamadım ki.. Đçinde bulunduğum vaziyetin önemini hakkı ile teşhis etmek

ve ona çare bulmak çabasından başka bir şey düşünmeye vakit bulamadım.

ORSAN ÖYMEN: Paşam, size bu durumu kazandıran, yani bu 50 yıllık parlamenterliği kazandıran siyasi

ortamın memleketimizdeki siyasi ortamın şartları mıdır, yoksa kişisel yaşantınızın da etkisi var mı

bunda?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Onu biraz evvel ben söyledim. Onu ben bilmem ki, onu sizler sonra araştıracaksınız.

Şimdi araştırıyorsunuz. Araştıracaksınız.

HÜSAMETTĐN ÇELEBD: Şöyle sorabilir miyiz

Paşam? Muhterem hanımefendi için de beyanlarınız olmuştur. "Benim başarılarımda büyük etkileri var, yerleri var" diye. Onu tekrar eder misiniz, bize?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Şimdi efendim, 50 sene diyorsunuz. 62 senedir aslı. O zaman daha hanımla

evlenmemiştik. Bu 50 sene başında evliydik. Yeni evlenmiştik (4). Mütemadiyen mücadele içinde geçen bir hayat. Bugünkü halde hal olunacak, çözülecek meselelerin izahı yok ve her birinin nasıl

çözüleceğini henüz etrafı ile bilip ortaya koymuş olan insan da yok. Böyle bir çaba içinde vazifesini bilen siyaset adamının hayatı daima bir denizin kabarması ve sönmesi gibi med-cezir içinde geçer.

Đnsan, hayatın güçlüklerine karşı eve geldiği zaman karısının her fedakârlığa hazır bir zihniyette

olmasıyla teselliye bulur. Benim hanımda bulduğum destek, hanımda bulduğum yardım

budur.

HÜSAMETTĐN ÇELEBĐ: Teşekkür ederim.

ĐSMET ĐNÖNÜ: En muvaffak olduğum zamanda ne kadar memnun ise hiç muvaffak olmadığım her

türlü fena ihtimallere maruz olduğum zaman da talihimin ortağıdır. Hiç şikâyeti yoktur.

HÜSAMETTĐN ÇELEBĐ: Peki, bu konuda belki hanımefendi de bir şeyler söylemek ister. Siz ne

düşünüyorsunuz, Mevhibe Hanım?

MEVH DBE  N N : Paşa söyledi.

ORSAN ÖYMEN: Paşa söyledi, size bir şey

kalmadı. Paşam, her politikacı bu sıfatı uzun süre devam ettirmek ister. 50 yıl, belki daha fazla. Bu konuda genç parlamenterlere tavsiyeniz var mı?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Türkiye'nin meseleleri daima tazedir. Yeni ihtiyaçlar ilk ihtiyaçlar kadar önemlidir. Bir defa bu fikri bizim politikacılarımızın benimsemesi lazım. Bizim meselelerimizin bitmiş olması... Her memleketin meseleleri bitmez. Ama bizimkiler ileri memleketlerin büyük meseleler seviyesine gelinceye kadar, bir defa kaybedilen asırları tamamlamamız lazım.

Böyle bir vazife hissinin genç kuşaklara ve yeni parlamenterlere mal olmasını isterim. Bir, politikayla uğraşacak olanların, politika hayatında hizmet edebilmeleri, muvaffak olabilmeleri, yeni işler

yapabilmeleri için bir tek esaslı vasfa ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaç, özellikle demokratik rejimde ve çok partili hayatta temel unsuru teşkil eder.

Bu politikacının sözüne inanılır adam olması lazımdır. Politikacı olarak memleket karşısında yapacağım, yapmayacağım işleri şöyle anlıyorum; böyle anlıyorum diye söz söylediği zaman, adamın ciddi

söylediği, inandığı ve sözüne güvenilerek arkasından gidilebilecek bir insan olduğu kanaati yayılmalıdır.

Politikayı avutma, aldatma zannetmek onun zerresini anlamamak demektir. Politika yüksek bir sanattır.

HÜSAMETTĐN ÇELEBĐ: Paşam, bu 50 yıl içinde çok başarılı gördüğünüz politikacılar oldu mu?

Parlamenterler oldu mu?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Beraber alıştığım insanları, ben başbakanken yanımda bulunanları, reisicumhurken

hükümetleri teşkil edenleri, bunların hepsini minnetle yadedirim. Sonra çok partili hayata girdik.

Karşılıklı partiler münasebetlerine ulaştık. O zaman da karşımızdakilere saygı hissi ile davranmışımdır.

Karşılıklı münasebetlerde dikkatli olmaya alışmışımdır. Benden şikâyet nihayet bitmemiştir ve

bitmeyecektir de. Bitmeyecektir çünkü, esas olarak bir temel anlayışta mutabık olmalıyız. Çok

Çalışmaya ihtiyaımız var. Meselelerimiz önemlidir. Ve bunların çözüm yollarını araştırıp bulmak, ısrarla, iyi niyetle takip etmek lazımdır. Bu anlayışı yeni kuşakların ve politikacıların yüreklerine işlemiş bir temel unsur olarak benimsemeleri lazımdır. Muharebe esnasında ilk cumhuriyet hükümetlerinde

başbakan olduktan sonra, bakanlarımla ve beraber çalıştığım insanların hepsiyle iyi geindim.

Sonradan benden ayrılıp, karşımda muhalefet partisi teşkil edenlerle dahi beraber çalıştığımız

zamanlarda iyi geindim ve kendilerine minnettar oldum. Başbakan olarak vazife aldığım zaman

yanımda bulunan arkadaşlar daima bana yardımcı olmuşlardır. Kendi vazifemin hududunu iyi izerim.

Tabii olarak o sınırlar içinde iyi geiniriz.

2. Cihan Harbi'ne başlamadan evvel reisicumhur olmuştum. 2. Cihan Harbi artık ufukta görünüyordu.

Bütün memleket olarak Cihan Harbi'nin ihtimallerinden nasıl çıkacağımızı düşünmekle meşguldük. Đlk

başbakanım -rahmetli

Atatürk bizden ayrıldıktan sonra- Celal Bayar olmuştu. Ondan sonra Dr. Refik Saydam (5) oldu. Sonra

Saraçoğlu oldu (6). Recep Peker oldu (7). Hasan Saka (8) ve Şemsettin Günaltay (9) oldu. Ondan

sonra çekildim. 1950'de. Bu başbakanların hepsiyle iyi çalıştım. Hepsiyle cumhurbaşkanı ve başbakan

olarak geçirdiğim hayattan kendilerine minnettarım.

ORSAN ÖYMEN: Paşam.....

ĐSMET ĐNÖNÜ: Celal Bayar'dan, şeye kadar, Şemsettin Günaltay'a kadar, başbakanlarım bunlardı.

Hepsi vazifelerini o zaman en iyi bir surette yapmaya çalıştılar.

ORSAN ÖYMEN: 1950'de çekildiğinizi söylediniz. Đktidardan çekilmişsiniz.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Çekildim.

ORSAN ÖYMEN: Politikadan bazen bıkan politikacılar da oluyor. Aklınıza hiç geldi mi? Hiç bıktınız mı?

Çekilmeyi düşündünüz mü?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Efendim ben her devre yeni bir hayat başında gibi başlarım. Onun bezmesi yok, yeni

başlaması var.

ORSAN ÖYMEN: 50 yıl devamlı parlamentodasınız. Hiç seçilmemek kuşkunuz oldu mu?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Hiç umurumda değil. Usulünü koymuşuz, seçileceğiz.
Seçilirsek seçildik, se-çilmezsek

seçilmedik. Bunları göze almadan demokratik rejimi düşünmek de benim
iddialı bir söz söylemeyeyim,

benden evvelkilerin hepsinden farkım, demokratik rejimi açarız ve bu rejim

36

içinde çekilmeyi ilk günden esas olarak kabul etmek lazımdır. Bu zihniyeti yerleştiremedim.

HÜSAMETTİN ÇELEBİ: Paşam, soruyu şöyle değiştirebilir miyiz? Bunu da genç politikacılara tavsiyeniz

olarak.....

DSMET DÖNÜ: (Gülerek) Demokratik rejim başka türlü olmaz. Bir gün çekilmesi mukadder olduğunu

ve lazım olduğunu anlayan bir zihniyet hâkim olursa iktidarda bulunduğu zaman elinde hudutsuz

anlamda selahiyetler bulunduğu zaman onu çok ihtiyatla kullanmasını tabiyatıyla öğrenir. Evvela bunu kabul etmek lazım. Birtakım yanlış fikirler asırlardan beri zihnimize dolmuştur. Onları bir türlü

temizleyemiyoruz. İşte herkes ne anlar? Nasıl söylersen öyle öğrenir, falan tarzında birtakım yapma

marifetlerle politika hayatı sürdürmeye çalışırlar. Bunlardan çok zarar görüyoruz.

ORSAN ÖYMEN: 50 yıl kâh iktidarda kâh muhalefette politikada bulundunuz. Politikacı olarak

muhalefette mi yoksa iktidarda mı çalışmak daha zor?

DSMET DÖNÜ: Eee, bizde muhalefette çalışmak daha zor oldu, tabii daha zor oldu. Ama ona da

alışıyoruz işte. Biz kendimiz alışınca buna, yeniler de alışacaklardır.

HÜSAMETTİN ÇELEBİ: Hocam bu Balkan Harbi'nin mesullerini bulmak için bir heyet kurulmuş; askeri

heyet. Geçen gün Fahrettin Altay Paşa'dan ğrendik. Burada söyledi. Biz sizi o andan itibaren takip

ediyoruz. Aşağı yukarı 55-56

yıl oluyor. Hayatınızın bu dönemi içinde kumandanlık var, diplomat olarak Lozan var. Başbakanlık,

Dışışleri Bakanlığı, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, ana muhalefet partisi liderliğı ve yeniden

başbakanlık, yeniden ana muhalefet partisi liderliğı var. Biraz evvel buyurdunuz ki "Ben hizmetlerim arasında tercih yapmam." Biz bir defa daha sorsak, en çok hangi hizmetinizi beğenirsiniz. Bütün bu dönemler içinde...

ĐSMET ĐNÖNÜ: Efendim benim kendimin beğendiğı bir hizmet yok. Böyle bir fikir yok bende. Daima

yeni bir işin başında bulunmuşum, o işi tamamlamadan ayrılmışım, ondan sonra yeni meselelerle

tekrar iktidara geliyorum veya muhalefete başlıyorum. Bugünkü meseleler, geçirdiğimiz bütün

meselelerden daha az önemli değil. Đstiklal mücadelesi dahil, bugünkü meseleler o meseleler kadar

önemli. Bu kadar ilerlemiş bir dünya kültürü içinde "Canım geri kalmışlığın bir ehemmiyeti yoktur. Geri kalmış da olsa bir millet, ondan batmaz, ama bilmem ne tehlikesinden batar" bu kadar saçma bir fikir olur mu? Geri kalmışlık tahmin edebildiğimiz zararların en büyüğüdür, en büyüğüdür.

ORSAN ÖYMEN: Türkiye'nin bugünkü sorununu bir tek cümle ile ifade etseniz bu mudur?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Ne?

ORSAN ÖYMEN: Türkiye'nin sorununu bir tek cümle ile bugün ifade etseniz?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Türkiye'nin bugünkü mesele-

si Milli Mücadele'nin başında olduğu kadar önemlidir, diyorum. Nedir Milli Mücadele'nin başında olan?

Memleket imar olacak, millet binbir ihtiyaç içindedir ve dış âlemde ufukta tahmin olunmaz tehlikeler vardır.. Bunların hepsi var bugün. Ve kimsenin umurunda değil.

ORSAN ÖYMEN: O zaman Kurtuluş Savaşı devam ediyor.

ĐSMET ĐNÖNÜ: "Kurtuluş Savaşı devam ediyor" lafı başka, "Bugünkü meseleler geçen meselelerden daha az önemli değildir" başka. Kurtuluş Savaşı devam ediyor demek, o zamanki gibi, fevkalade

usullere müracaat etmek lazımdır zannedenlerin dümen suyuna girmesi demektir (10). Bugünkü

usuller, demokratik usuller içinde meşgul olduğumuz meselelerin önemi Kurtuluş Savaşı'ndaki

meseleler kadar önemlidir.

ORSAN ÖYMEN: Evet, ben de mecazi manada sordum zaten.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Hayır, mecazisi olmaz bunun, benim ağzımdan mecazi mana çıkmaz.

ORSAN ÖYMEN: Paşam, biz size soru soracaktık. Siz bizi terlettiniz. Peki bu dönem zarfında yapmak

isteyip de yapamadığınız bir hizmet var mıdır?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Bugün ihtiyaç diye bilinen meselelerin hepsini, hiç olmazsa çoğunu, vakti ile görmüş,

teşebbüs etmişimdir. Bir kısmını bir dereceye kadar yapmış, yapamadıklarımı bizden sonrakilere

devretmişimdir. Hem eski meselelerin

39

eksikleri var, hem yeni meseleler çıkmıştır. Size en basit meseleyi söyleyim öğrenci diyoruz. Öğrenci meselesi. Öğrenci, öğrenme ihtiyacını kaybetmiştir. Nasıl şey bu? Öğrenmek isteyen kimse yok. Bu

yaşa gelmişim her gün yeni bir şey öğrenirim. Okul çağında bulunan insanlar dünyanın bütün

meselelerini halledecekler, bir tek meseleye ihtiyaçları yok. O da öğrenmek. Derse gitmeyecekler,

boykot yapacaklar ve arkadaşları derse gideceklerse ona mani olacaklar. Nasıl şey bu? Nasıl şey bu?

HÜSAMETTİN ÇELEBİ: Paşam, yaptıktan sonra pişman olduğunuz işler oldu mu?

İSMET İNÖNÜ: Eee, yapılmış yeni teşebbüs ettiğim işlerin hiçbirisinden pişmanlık duymamı-şımdır.

Pişman olduğum hiçbir hareketim yoktur. Bunu şey anlamayın, insanlar eğer kendilerini kaybettikleri

zaman hata işlemez olduklarını zannederler, sade bir insanım ben.

HÜSAMETTİN ÇELEBİ: Estağfurullah.

İSMET İNÖNÜ: Sade bir insanım, her insanın doğru yapmak, yanlış yapmak payı nispetinde ben de

aynı ölçülere tabiyim. Ama politikacı olarak, devlet işi, siyaset işi, memleket meselesi olarak ele

aldığımız, teşebbüs ettiğimiz işlerin hiçbirisinden pişmanlık duymamışımdır. Aksine zaman içinde vakti ile yaptığımız yarım kalan teşebbüslerde çok isabet ettiğimi ve anlatamadığımın hicranı kalmıştır.

ORSAN ÖYMEN: Paşam, bugünkü siyasi

kadro hakkında ne düşünüyorsunuz? Ve bugün hükümette bulunanlar aşağı yukarı sizin parlamento-

daki elli yılınızı doldurmamış bulunuyorlar.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Döndük dolaştık bugünkü politikaya geldik demektir. Size başından beri söyledim.

Bugün de Türkiye ilk günlerdeki kadar birinci derecede önemli sorunlar içindedir. Böyle bir vazife

sorumluluğuna ihtiyacımız var. Böyle bir vazife sorumluluğunun duyurusuna ihtiyacımız var. Öyle bir

vazife sorumluluğunun istediği çalışmaya, doğruluğa ihtiyacımız vardır.

ORSAN ÖYMEN: Evet, bu kadronun iki genç elemanı, mesela Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit.....

ĐSMET ĐNÖNÜ: Her gün münakaşa ediyoruz canım. Bırak her gün münakaşa ettiğimiz mevzuları.

Buraya karıştırmayalım. Ayrıca burada bahis konusu yapmaya lüzum yok.

ORSAN ÖYMEN: Çok teşekkür ederiz Paşam, yorduk sizi.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Bitti mi?

HÜSAMETTĐN ÇELEBĐ: Evet, bitti.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Ha, iyi.

ORSAN ÖYMEN: Aslında siz bizi yordunuz.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Bir şeye benzedi mi?

HÜSAMETTİN ÇELEBİ: Dstirham ederiz.

ORSAN ÖYMEN: Bakalım sonra görüşeceğiz. Şimdi bilmiyoruz.

NOTLAR

1) Bu konuşma, 1970 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ellinci yılı nedeniyle, Hüsamettin Çelebi ve merhum Orsan Öymen tarafından yapılmıştır.

2) Hüsamettin Çelebi-TRT'de muhabir olarak göreve başladı. Daha sonra parlamento muhabiri oldu.

Bir ara Ordu senatörü olarak Cumhurbaşkanlığı'nın kontenjanından parlamentoda bulundu.

Soru soran diğer gazeteci de Orsan Öymen'dir. Orsan Öymen, çeşitli gazetelerde çalışan bir

gazetecidir. Öymen de bir ara televizyonda çalışmıştır. Çeşitli programları içinde "Söz Meclisten Dışarı" en kayda değer olanıdır. 1987'de Bodrum'da öldü.

3) Đnönü, 1908'de gizli ittifak Terakki Cemiyetine üye olmuştu.

4) Đsmet Đnönü, eşi Mevhibe Đnönü ile 1916'da evlendi. Evlendikten iki gün sonra cepheye hareket

etti. Đnönü'nün evlilik hayatı örnek bir aile hayatıdır. Bunun sırrını soran bir gazeteciye, inönü şu reçe-teyi verir. "Bizim evde önce kim kızarsa o haklıdır."

5) Refik Saydam-Türk devlet adamı (1881-1942). Askeri tıbbiyyeyi bitirdi. Mustafa Kemal ile

Anadolu'ya geçenlerdendir. 25 Ocak 1939'da başbakan oldu. 2. Dünya Savaşı günlerinde Đstanbul'un

iaşe durumunu düzenlemek için bu şehirde çalışmalar yaparken öldü.

6) Şükrü Saraçoğlu-Türk devlet adamı (1887-1953). istanbul'da Mektebi Mülkiye'yi, İsviçre'de

Siyasi ilimler Okulunu bitirdi. Çeşitli kabinelerde Adliye Vekili oldu. Refik Saydam'ın ölümü üzerine Baş-

bakanlığa getirildi (1942). 1946'da Başbakanlıktan çekildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlı-

ğına seçildi. 1950 milletvekili seçimlerini kaybetti. Siyasi hayattan çekildi.

7) Recep Peker-Türk devlet adamı (1888-1950). Harbiye'yi bitirdi. 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin genel sekreterliğini yaptı. Halk Partisi'nin genel sekreteri oldu. Milli Savunma Bakanlığı, Ba-yındırlık Bakanlığı, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yaptı. 1946'da Başbakan oldu. Başbakanlığı 9

Eylül 1947'ye kadar sürdü.

8) Hasan Saka-Türk devlet adamı ve maliyeci (1886-1960). Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. 1920'de

kurulan Büyük Millet Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak katıldı. Maliye, iktisat ve ticaret vekili oldu. 4

Eylül 1947'de ilk kez Başbakan oldu, daha sonra 1 Haziran 1948'de ikinci kabinesini kurdu.

Nisan 1949'da Başbakanlıktan ayrıldı. 1950 seçimlerinde o da parlamentoya giremedi ve siyasetten

çekildi.

9) Şemsettin Günaltay - Türk bilim ve siyaset adamı (1883-1961). Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı olarak 1949'da göreve başladı. En önemli icraatı, çok partili devrenin ikinci seçim kanununu

hazırlatması oldu. 1954 seçimlerini kaybetti. 1961'de istanbul milletvekili olarak tekrar parlamentoya döndü; aynı yıl öldü.

10)O günlerde anarşist gruplar yeni yeni teşkilatlanıyorlardı. Ve o günlerde Kurtuluş Savaşı devam

ediyor diye bir sloganı kullanıyorlardı, inönü onları kastederek tepki gösteriyor.

ĐSMET ĐNÖNÜ, TORUNUNA 19 MAYISI ANLATIYOR (1)

GÜLSÜN TOKER {BĐLGEHAN): Atatürk Samsun'a hareket etmeden önce neler yaptı? Nasıl hazırlandı?

ĐNÖNÜ: Mondros Mütarekesi'nden sonra -Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918, Atatürk'ün Samsun'a

hareketi 19 Mayıs 1919- arada az bir zaman var.

Mütarekeden sonra Atatürk Đstanbul'a döndü. Esasen Mütarekeyi yapan hükümette Atatürk bir vazife

bekliyordu. Haklı olarak bir vazife bekliyordu. Büyük muharebelerden, büyük tehlikelerden çıkmış,

yapılacak çok işler olduğunu tahmin ediyordu. Bu anlayışla herkesten farklı idi.

Mondros Mütarekesi iyimser bir hava ile oldu. Müracaat ettik, müzakereye başlayan İngiliz amiral (2) çok iyi muamele etti. Ve çok iyi ümit verdi. İlk hali ile Mondros Mütarekesi'ni bir sürgün başlangıcı zannediyorduk. Memlekete bu hava dağıldı. Bu uykudan en çabuk uyanan Atatürk olmuştur. Bir defa,

esaslı farkı buradadır. Geldi, bir vazifesi yoktu. Đstanbul'da serbest bir

eski kumandan olarak vazife yapıyordu. Atatürk, ekimden mayısa kadar olan zaman zarfında, Đs-

tanbul'da eski ve yeni, devlet politikasında bulunmuş olan insanların hepsi ile, hemen hepsi ile temas etmiştir. Bundan başka yabancılardan mümkün olursa resmi insanlar, komiserler ve memurlar, olmazsa

gazeteciler ve sair telkincilerle, fırsat buldukça bunların hepsi ile temas ediyordu. Vaziyete, Türkiye hakkında hazırlanmış olan projelerin iç yüzüne kesin bir teşhis koymaya çalışıyordu. Mayısı kadar olan müddet, Đstanbul'da kesif bir çalışma ve araştırma zamanı olmuştur Atatürk için.

Atatürk'ün bu zamanda muharebeden nasıl çıktığını bilmek lazım. Muhtelif cephelerde muharebe etmiş,

kendine itimadı, nefesine itimadı son derece kuvvetli. Esasen yaradılıştan kendine itimadı var.

Muharebeler büyük bir cevher olarak kendisine kesin bir itimadı nefis vermiş. Hangi millettten hangi

politikacı ile konuşmuş olsa, en az eş adamların müsavi otorite ile konuşması gibi bir kendine güvenle konuşur hale gelmişti.

GÜLSÜN: Atatürk'le o günlerde temasınız olur muydu?

ĐNÖNÜ: Atatürk Đstanbul'da iken, daima temas ederdik. Yalnız giderken gelmiş değil. Giderken âdeta

veda için gelmiş gibidir. Daima memleketin içinde bulunduğu vaziyeti, yeni ihtimalleri, bunların hepsini takip ediyorduk. Memleket tahmin olunmayacak kadar bir karışıklık içinde ve ilgisizlik içinde idi.

Bununla beraber herkes

diplomata ve herkes çare bulur bir ukala halindeydi. Düşmandan kurtuluşun muharebe ile mümkün

olabileceği ihtimali hiç kimsenin zihninde yoktu. Bu bir politika meselesi olmuştu ve herkes politikada marifetini gösterecekti. Atatürk İstanbul'dan ayrılırken, bütün bu temaslarının sonunda İstanbul'da

bıraktığı eski ve yeni devlet adamlarının hiçbirisinde, meseleyi bütün vehameti ile sonuna kadar

görebilmiş, ihata etmiş (kavramış) bir insan bulamayarak hareket etmiştir. Bundan dolayı hakikaten

müteessir ve me'yus (üzgün ve ümitsiz) halde idi.

Atatürk İstanbul'da iken memleketin her tarafında parçalanmalar başlamıştı. Mesela Fransızlarla

muharebe devam ediyordu. Ondan sonra Trakya'yı kurtarma cemiyeti teşekkül etmişti. Anadolu'da,

Adana'dan başka Doğu'da, Trabzon ve havalisini de kurtarma cemiyeti vardı. Erzurum cemiyeti vardı.

Hülasa her tarafta o havalie teveccüh etmiş (yönelmiş) düşmanlardan herhangi birinin hırsına karşı

kendini müdafaa etmek için bir çabalama hırsı vardı. Bu şartlar altında Atatürk hareket etti. İzmir işgali gündemde. Atatürk oraya (Samsun ve havalisine) nasıl tayin ettirilir. Bütün bu siyasi here ü merc

(karışıklık) içinde, taksim zamanı olduğu için hiç kimsenin otoritesi ve ümidi sağlam ve devamlı

görölmüyordu. Anadolu'da, İstanbul Hükümeti'ne eskisine ve yenisine (3) hâkim olan ilk fikir şuydu:

"Türkiye'de bir karışıklık ve anarşı çıkmasın. Türkiye bir bütün halinde İstanbul tarafından idare olunur 46

bir devlet olarak düşman karşısında bulunsun." En akıllısında arzu edilen devlet şekli buydu. Halbuki memleket parçalanmaya başlayınca her tarafta kurtarıcılar başka, teşebbüsler başka idi. Atatürk'te,

resmi bir vazife deruhte etmek (üstlenmek) fikri galip olmuştu. Temaslarında buna imkân olup

olmadığını daima arar halde idi. İzmir'in işgali ve sulh muahedelerinin ümitleri kırıcı ihtimalleri, Atatürk'ten istifade fikrini eski ve yeni devlet idaresindekilere telkin ediyordu. Bu esnada İzmir'in işgali ihtimali meydana çıkınca, Atatürk'ün vazife alması, hükümet ricalinde (devlet adamları) acele ve

mübrem (kaçınılmaz) bir hal aldı. Atatürk'ü tayin ettiler. Bu kararın muhtelif safhalarını, ihtimallerini, mümkün olduğu kadar görüşmelerimizde konuşur ve anlatırdı. Hareket etmeden evvel, vazife almış

olarak bana geldi. Anadolu'ya ordu müfettişi olarak gidecekti. Bir an evvel gitmek istiyor. Bana

gelmesi, ben kalacağım için, benim yapabileceğim işler hakkında benimle konuşmak içindi. Kendisine

mümkün olduğu kadar yardım etmek fikrim vardı. O hareket ettiği zaman henüz ben İstanbul'da

Genelkur-may'da Istihzaratı Sulhiye Komisyonu Reis sıfatı ile bazı vazifeler almıştım (4). Az çok Harbiye Nezaretinde dolaşır, görgüsü ve bilgisi olan insan halinde idim. Görüşük ve veda ettim. Hareket etti.

Atatürk'ün, Samsun'a ve Anadolu'ya ayak basıncaya kadar heyecan geçirdiğine hiç şüphe yoktur.

Tayininden vazgeçip tekrar İstanbul'a av-

detini (geri dönüşünü) arzu edecek karar değişikliği olur diye endişesi vardı. Atatürk'ün tayininde galip devletlerin ve herkesin aldanmış olduğuna şüphe yoktur. Atatürk, Samsun'a çıkar çıkmaz, tebliğine

başladı. İzmir'in işgali feci surette bütün memlekette yayılmıştı. İzmir'in işgali otomatik olarak İzmir havalisinde mukavemet yaratmıştı. Ve her yerde müdafaa fikri uyanmıştı. Atatürk, tehlikeyi,

Samsun'dan itibaren vatandaşa söylemeye başladı. Toplantıda, ordu kumandanı olarak kendisini

istikbal edenlere (karşılayanlara) söyledi, camiye gitti söyledi. Söyledi ve hareket etti. Amasya'ya geldi.

Sivas'a doğru süratle yürüyordu. İstanbul Hükümeti de Atatürk'ü, "Nerededir, ne yapıyor, ne

söylüyor?" diye takip etmeye başladı. Bu tarzda Samsun'a çıktıktan sonra, Erzurum'a varması süratle olmuştur.

Atatürk'ün Samsun'a çıkışından Büyük Millet Meclisi kuruluncaya kadar geçen devre büyük bir devredir ve çok başarılı bir başlangıçtır.

Şimdi bu safhaları bir bir anlatayım. Bir defa Şarka gitti. Şark da İzmir işgali gibi bir Ermeni işgali tehlikesi altında idi. Halk bu tehlikenin karşısında hakikaten hem müteessir, hem de her karara hazır bir halde idi. Ordusu belli idi. Karabekir (5) orada kolordu komutanı idi. Atatürk Erzurum'da ilk olarak kumandanla anlaştı. Atatürk ile Karabekir arasında tahmin edilemeyecek yakınlık Erzurum'da hasıl

oldu. Erzurum'da kısa bir zamanda bir kongre yapıldı. Kongre öncesinde Atatürk'ün vazifesine henüz

nihayet vermemişlerdi

(6). İtilaf devletleri (7) kıyameti koparıyorlardı. İstanbul'da yeni türeyen devlet ricali (8) hükümdarın (padişahın) takip etmek istediği politika ile Atatürk'ün mukavemet (direnme) politikasını tamamen

taban tabana zıt buluyorlardı. Nihayet vazifesine bir an evvel nihayet verdiler. Atatürk'ün Erzurum'da vazifesine nihayet verildiği zaman, bana kendisinin anlattığına göre, Karabekir bütün ordu karargâhı ile kendisini resmen ziyaret etmiş ve ordusu ile eskisi gibi emrinde olduğunu söylemiş. Bundan son derece mütahassis olmuş, son derece kuvvet kazanmış. Bunu bana böyle anlattı. Ermenistan seferinin son

devrine kadar böyle devam etti. Erzurum'da olduğu gibi Sivas'ta da bütün ordu, kolordu kumandanları

ile telgrafla muhabere ediyordu. Ordu içinde kendisine yakınlık ve beraberlik sağlamaya çalıştı. Bunu temin etti. Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptı. Atatürk, Sivas Kongresi'ni, Halk Partisi kongrelerinin, kurultaylarının ilki saymıştır.

Sivas Kongresi hakikaten mühim bir olaydır. Atatürk'ün buluşudur. İlk düşündüğü konu Ermeni

tehlikesi oldu. İzmir'de nasıl bir Yunan işgali oldu ise Şark'ta da Ermeni işgali tehlikesi vardı. Bir Ermeni işgali olabilirdi. Bu tehlike mevcuttu. Halkı bu tehlikeye karşı son derece uyanık bulunduruyordu. Bunu mesele olarak ele aldı. Ve kendileri ile (Ermeniler ile) beraber memleketi müdafaa edeceğini onlara

anlattı.

Atatürk Sivas'ta, memleket müdafası için her tarafta uyanmış olan endişeleri, ayrı ayrı cemi-

yetler, birbirinden habersiz heyetler halinde devam eden savunmaları bir merkezde toplayıp bir idare altına sokmak için kongre yaptı. Ve muvaffak oldu. Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli

Müdafaai Hukuk Cemiyeti meydana geldi. Resmi teşekkül oldu. Atatürk İstanbul Hükümeti ile açıktan

mücadele halinde idi. Eskisi ve yenisi ile. Memleket tehlike altındadır. Her tarafta düşmanlar azgın bir haldedirler ve hiçbir insafları adaletle müstenit değildir. Atatürk bu şartlar içinde Heyeti Temsiliyeyi teşkil etti. Heyeti Temsiliye ile Atatürk her yerde uyanmış olan, mesela Adana'da olduğu gibi,

muharebe şeklinde devam eden mücadeleleri idare edecek bir heyeti teşkil etmiş oluyordu. Heyeti

Temsiliye adı ile bütün müdafaa teşkilatını, hiçbir vasıtası yokken bir heyetin umumi sevki idaresi

haline resmen sokmuş oldu. Bu esnada yaptığı işlerden birisi de İstanbul Hükümeti'ne temas imkânı

vererek Salih Paşa heyeti ile anlaşması olmuştur (9). İstanbul'dan Salih Paşa başkanlığında bir heyet geldi. Atatürk bu heyete "memleket müdafaasının ciddi bir tehlike altında" olduğunu, memleketin parçalanma tehlikesi içinde olduğunu, parçalanmak için bütün tedbirlerin alındığını, bu ihtimale karşı hazırlık yapmak lazım olduğunu açıkça anlattı. Salih Paşa, Millet Meclisi toplanması konusunda ve

kendisi ile (Atatürk ile) konuşmalarından istifade etmiş ve kani olmuş bir vaziyette ayrıldı. Nitekim ondan sonra seçim oldu. İstanbul'da Meclisi Mebusan toplandı.

Demek ki ordu kumandanları ile temas etti. Şark'ta tehlikeye sahip çıktı (Ermeni tehlikesi). Onların memleket müdafaasında birleşmelerini sağladı. Sonra bütün müdafa teşkilatını Anadolu ve Rumeli

Müdafaai Hukuk Teşkilatı namı altında topladı. İstanbul Hükümeti'nin karşısına bir Heyeti Temsiliye

resmi sıfatı olan seçimle hüviyet kazanmış bir insan olarak çıkarak, İstanbul Hükümeti'ne ilk tedbirleri kabul ettirdi. Yani seçim olacak, Meclisi Mebusan toplanacak ve memleketin mukadderatı ile millet

alâkadar olacaktı.

GÜLSÜN TOKER (BÖLGEHAN): Yani Atatürk Samsun'a çıkarken halkın kendisinden ne istediğini çok iyi

biliyordu ve bu isteklerini en iyi şekilde yaptı değil mi?

ÖSMET ÖNÖNÜ: Halkın nasıl bir ihtiyaç içinde bulunduğunu, nasıl bir tehlike içinde çaresiz bulunduğunu biliyordu. Ve bu çaresizliğe kendisi çare bulmak vaadini verdiği için her tarafta kucaklanıyordu. Bu şekilde Erzurum'a kadar gitti. Orada bu vaziyeti kuvvetleştirdi. Kumandanlarla söz birliği yaptı. Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti diye bütün müdafa teşkilatlarını teşekkül olarak bir

araya getirdi. Ondan sonra Millet Meclisi'ni toplamanın en doğru tedbir olacağını İstanbul Hükümeti'ne söylemeye muvaffak oldu. Bütün bu hazırlıklar yapılmış olarak Ankara'ya geldi. Ankara'da millet

tarafından inha olunmuş (seçilmiş) bir Heyeti Temsiliye ve bütün müdafa teşkilatının bir

merkezden idaresini

51

temin etti. Salih Paşa heyeti ile konuşmadan telgrafla muhabere selahiyetini bile almıştı. Her tarafla telgrafla muhabere edebiliyordu. İstanbul'da Millet Meclisi toplandı. Meclis, milletin kaderi ile alâkadar olmaya, galip devletlerin serbestçe kendi istediklerini yapmalarına mani bir teşekkül olarak memlekette yürümeye başlayınca nihayet müttefikler, galip devletler İstanbul'da Meclisi dağıttılar (10).

NOTLAR

1) Bu program, prodüktör Zeynep Esen tarafından yapılmış, ilk kez 19 Mayıs 1973 tarihinde yayınlanmıştır. Programın adı, İsmet İNÖNÜ Torununa 19 Mayısı Anlatıyor'dur. Soruları İsmet İNönü'nün torunu Gülsün Toker (Bilgehan) sormuştur.

2) Arthur Galthorpe.

3) Atatürk Samsun'a hareket etmeden önce 3 Mart 1919'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi

düşmüş, Damat Ferit Paşa hükümeti kurulmuştur. Atatürk Samsun'a çıktığında Damat Ferit Paşa

hükümeti iş başında idi.

4) İnönü 1914'te Erkânı Harbiyei Umumiye 3. Şube Seferberlik ve Tahşit Müdür Muavinliği, aynı yıl 1.

Harekât Şubesi Müdürlüğü, 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı, 1919'da Şûrai Askeri Müdürlüğü

yapmıştır.

5) Kâzım Karabekir: Türk kumandanı (1882-1948).

6) Atatürk İstanbul Hükümeti'nin geri çağırma baskı-

larına dayanamayarak 8/9 Temmuz 1919 gecesi askerlikten çekildi.

7) İngiltere, Fransa.

8) O günlerde hükümetler ve bakanlar sık sık değişiyordu.

9) Padişah, Salih Paşa başkanlığında bir temsilciler kurulunun Atatürk ile görüşmesini istemişti. Salih Paşa ile Atatürk 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da buluştular. Salih Paşa (Amiral) 1864-1939 yılları arasında yaşadı. Ali Rıza Paşa Hükümetinden sonra sadrazam oldu (8 Mart

1920). Son Osmanlı Hükümeti olan Tevfik Paşa Kabinesinde de Bahriye Nazırı oldu. Bu kabinedeyken

Ankara Hükümeti ile temas kurmakla görevlendirildi. Ankara'ya gitti, fakat kalmadı; İstanbul'a geri

döndü.

10)İngilizler, 16 Mart 1919'da Mebusan Meclisini dağıttılar. Bazı milletvekilleri Malta'ya sürüldü, bazıları Anadolu'ya kaçtı.

ĐSMET ĐNÖNÜ, 31 MARTI ANLATIYOR (1)

Biz Genç Subaylar Balkan Seferi'nin Erken Olduğu Kanaatinde Đdik

Rumeli'de bulunan 2. ve 3. Ordu, Đstanbul ihtilalini, Đstanbul'da patlayan irticai hareketi üzüntü ile haber aldılar. 3. Ordu kumandanlığı erkânı harbiyesi 2. Ordu erkânı harbiyesi ile temasa geçti.

Müşterek bir kuvveti aralarında kararlaştırdılar. Büyük kuvvet 3. Ordudandı. Edirne'den hareket eden bir mürettep tümen Hareket Ordusu'nun takriben yarısını teşkil ediyordu. (2) Đstanbul'da isyan etmiş

ve devletin bütün ana müesseselerine el koymuş olan askeri ihtilal komitelerine karşı bir sefer açma zaruri görülmüştü.

Hareket Ordusu adı verilen Selanik ve onun efradından, Edirne'den tertibedilen ordu muntazaman

sevk edilerek Đstanbul kapılarında bir yığınak yapıldı. Orduya Mahmut Şevket Paşa (3) kumanda

ediyordu. Her iki ordunun tümen komutanları vardı. 2. Ordudan Şevket Turgut Paşa (4) mürettep

fırkaya kumandanlık ediyordu. Bu ordular Đs-

tanbul civarında toplandıktan sonra şehri muhtelif konumlardan işgal etmeye başladılar. İşgal eden

kuvvet (31 Martta isyan edenler) büyük bir kıtayı sevki idare edecek insandan ve teşkilattan mahrum

bir kalabalık halindeydi. Bununla beraber başlarında bulunan çavuşlar kendilerinin sevki idare edeceği bir muharebe tarzını çok maharetli bulmuşlardı. Beyoğlu'ndaki Taksim kışlası ve diğer askeri kışlalara kapandılar. Zaten taştan kuvvetli olarak yapılmış bu binalarda silah ve cephane hazırlığını yapmışlardı.

Sonuna kadar müdafaa ettiler.

Taksim kışlası ve Gümüşsüyü kışlasında muharebeler oldu. Kanlı muharebeler oldu. Çok inatçı idiler ve fedakârca çarpıştılar. Nihayet bu kışlalara top ateşi ve süngü hücumu ile zorla girildi. Müdafaa

edenlerin kaçabileni kaçı, bulunanlar yakalandılar. Başlarında bulunan ve başlıca isyan ve irticai

hazırlayan, dış elemanlarla (5) temasta ve tertipte bulunan insanlarla ele geçtiler.

Bir günlük muharebeden sonra İstanbul'a, Rumeli'den gelen Hareket Ordusu tamamı ile hâkim oldu.

Yeşilköy'de Hareket Ordusu karargâhı vardı. Asiler bir iki gün içinde tutulabildi. Padişahın halline karar verdiler. Yeni hükümdar seçildi. (6) Askeri kısım sefer kısmı bu surette bitmiş oldu.

Meşrutiyetin ilanından sonra bir seneden beri büyük emeklerle çalışıp bir manevra tecrübesi geçirmiş

olan Birinci Ordu bu hareketin sonunda tamamı ile tahrip edilmiş oldu. Bu isyanın ilk neticesi Birinci Ordunun, büyük bir kuvvetin memleket

sathından düşmesi oldu. Bundan sonra Hareket Ordusunun kurduğu hükümetler iş başına geldiler. Biz

daha 1908 ihtilalindeyken, bütün genç subaylar, ihtilalin üstüne gitmiş olan aklı başında erkânı harp zabitleri herkes bir dış seferin, Balkan Seferi'nin çok erken olduğu kanaatinde idik. Bütün ihtilalin her safhasında herkesi, askeri ve sivilleri o zamana kadar görülmemiş bir siyasal taşkınlığın tesirine

kapıldığı bir zamanda mahdut miktarda erkânı harp subayları bir dış seferin tehdidi altında

bulunduğumuzu daima gözönünde tutmaya çalışırdık.

NOTLAR

1) 31 Mart Olayı diye bilinen 1908 tarihindeki gerici ayaklanma.

2) ismet inönü Edirne grubunun kurmayı idi.

3) Mahmut Şevket Paşa: Türk kumandanı ve devlet adamı. 1855-1913 tarihleri arasında yaşadı. Babı-

âli baskınından sonra Sadrazam oldu. 1913'de bir suikastte öldürüldü.

4) Şevket Turgut Paşa; Türk kumandanı. Balkan Savaşında Trakya'da kolordu kumandanlığı

yaptı. Nafia ve Harbiye Nazırlıkları yaptı. Milli Mücadeleden yana olduğu için emekliye sevk edildi.

1924'te öldü.

5) 2. Abdülhamit tahttan indirilip yerine 5. Mehmet Reşat padişahlığa getirildi.

6) 31 Mart isyanının elebaşı Derviş Vahdettin'in bir İngiliz ajanı olduğu hakkında kesin kanaat

olmasına rağmen delil bulunamadı.

ĐSMET ĐNÖNÜ LOZAN'I ANLATIYOR(1)

TARCAN GÖNENÇ: Lozan Konferansı'nda içerde olduğu kadar dışarda da takdir edilen büyük bir

diplomasi gösterdiniz. Evvelce diplomasi mesleğinde bulunmadığınıza göre böylesine diplomasi örneği

ortaya koyma gücünüz nereden geliyor?

Konferansta Ne Giyeceğimi Bilmiyordum

ĐSMET ĐNÖNÜ: Lozan Konferansı'na gidinceye kadar askeri mesleğimde de diplomasi vazifeleri yaptım.

Kurmay subaylara mahsus hudut vakaları veya muharebe esnasında, bilhassa Yemen'de bulunduğum

zaman muharipler arasında temaslar gibi vesilelerle diplomatik vazifeler yapmışımdır.

Diplomatların yaşayışları, düşünüşleri, özel hayatları hakkında hiçbir fikrim yoktu. Meslekten o kadar uzak bir hayat geçirmiştım ki, mesela basit bir misal söyleyeyim, diplomatların her ye-57

mekte ayrı bir giyinme usulleri olduğunu zannediyordum. Bunu ilk günü otelin salonunda yemek

yiyeceğimiz vakit bir mesele olarak etrafıma sordum. "Ne giyeceğiz, ne yapacağız" diye. Ben o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanıımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak

çizmeyi ayağıma geçirir, ondan sonra tabii bir şekilde terlikle dolaşıyormuş gibi hazırlanırdım. Lozan'a bu bilgi ile gittim. Ondan evvel Mudanya Mütarekesi'ni idare etmişim. Cephe kumandanı olarak generallerle beraber,

o da tam bir asker hayatı idi. Generallerle temas ettim. Birbirimizin usullerini, yaşayış tarzını biliyorduk. Aramızda çok fark yoktu. Onun için güçlük çekmedim. Mütarekeden sonra

Lozan'a gittiğim zaman, böyle merasim içinde geçecek bir hayat hülyası ile oraya vardım. İlk iki gün geçer geçmez büsbütün başka şartlar içinde yeniden çalışmaya mecbur olduğumu şimşek çakmış gibi

gözümde, derhal fark ettim. Muharebe meydanından çıkmış, oraya gitmişim. Vazifemin bu kadar

ehemmiyeti olduğunu bilmiyordum. Her tarafı ile birdenbire gözümde o kadar geniş bir vazife aldığım

kanaati geldi ki, hemen ilk işim, ciddi olarak konferans işine başlamadan evvel Lozan Konferans

heyetimizi teşkil eden büyüklü küçüklü bütün murahhas mütehassislere etrafımda toplamak oldu..

Onlara kısaca şu hitabeyi yaptım. "Arkadaşlar," dedim, "Biz buraya büyük bir vazife için geldik. Bu vazifeye hazırlanmak için şimdiye kadar geçirdiğimiz bir tecrübe yoktur. Fakat iki üç

günlük temaslarımdan öyle anladım ki, ben bir muharebeden çıkmış, öteki muharebeye girmişim. Onun

için çalışma programımız olarak başlarken size bir şey söyleyeyim, öyle muharebe meydanında vazife

yaparken gece demeden gündüz demeden tesanüt ve dikkat içinde çalışmamız lazımdır. Gece

demeden gündüz demeden ne vakit ihtiyacımız olursa arkadaşlarımdan her birini ayrı ayrı bulmaya

mecburum ve davet ederim. Burada kendisi ile çalışacağımız arkadaşlarla böyle bir çalışma azmi ve

disiplini içinde bu konferansa başlamamız lazımdır."

Hepsi iyi telakki ettiler. Bundan sonra o şekilde çalışmaya başladım.

Bir Diplomat Çok Şey Bilmelidir

Diplomatlarda herkesten farklı bir yan vardır. Farklı olduğunu zannedirim. Askerlikten diplomasiye

başlamamın neticesi olacaktır. Ben diplomasi mesleğinde bulunan devlet memurlarının da askerler

kadar, kumandanlar kadar memleket müdafaası ve emniyeti meseleleri ile zihinleri daimi olarak meşgul olmak lazım geldiğine inanmışımdır. Bir diplomattan özel hayatında, resmi hayatında, bütün

temaslarında, bütün vazifelerini yaparken kendi memleketinin emniyetine, selametine ait bir unsur

geçiyor mu? Onun tarafından bir mesele var mı? Bunun üzerinde vesveseli ve dikkatli olmasını isterim.

59

Diplomatların vazifesi bugün yalnız kendi mesleki unsurlarını değil, meslekleri dışında mesela

ekonomide, sosyal meselelerde çok okumuş olmasını, bilgin demeyeyim ama mütehassıslar kadar çok

şey bilir olmasını istemektedir. Bunun yanında ve hepsinin başında memleketini savunması, selameti

ve emniyeti bakımından dışarıya başlıca bekçi ve dikkatçi olarak gönderilmiş olduğunu bilmesi lazımdır.

Dikkatle çalışması memleketi için, memleketine karşı ilk borcudur. İlk vazifesidir. Tecrübe ettim. Bütün protokol meseleleri, etiket meseleleri benim için ikinci dereceye, konferansın ikinci gününden itibaren ikinci dereceye düştü.

Gece gündüz demeden çalışmak, son derece dikkatli olmak, bize mesleğin yeni zaruretleri olarak

yerleşti.

Konferans içinde bu zihniyetle çalışma disiplini sağlamaya çalıştım. Konferans heyetimizin nezaketine rağmen vazife hususundaki vakit vakit hatıra gelmeyecek arızalarla karşılaştığımı bilirim. Hepsine karşı tam bir askeri dikkatle ve bir kumandanın mahiyetine karşı mükellef olduğu vazifeleri ciddiyetle

yapması kadar ciddiyetle vazife yapmaya çalıştım. Lozan Konferansı'nın hayatıma verdiği ilk

istikametlerden birisi, diplomasi mesleğinin ehemmiyetini anlamak oldu.

TARCAN GÖNENÇ: Lozan Konferansı'nda elde ettiğiniz neticeler umduklarınıza uygun düşmüş müdür?

Uzlaşma Esastır

ĐSMET ĐNÖNÜ: Lozan Konferansı'nda elde ettiğimiz neticeler umduğumuza uygun düşmüş müdür? Bu

suale daima muhatap olmuşumdur. Bu suali kendi kendime de sordum. Memleketime ve kendi nefsim

karşı istediklerimizle elde ettiklerimiz arasında bir nisbet olup olmadığını daima düşünmeye

çalışmışımdır. Evvela konferansların mahiyetini söyleyeyim. İnsanlar arasında müzakere ile, alışılmış

manası ile pazarlıkla bir meseleyi halletmek davalarında daima bir uzlaşma esastır. İnsan hiçbir zaman umduğunu tam bulamaz. Fakat neticeden memnun olması lazımdır. Alınabilecek ve alınamayacak

şeyleri, iki tarafın hangi noktalardan hayati noktaya kadar ısrar edebilecekleri meseleleri teşhis etmek, müzakere esnasında mümkün olduğu kadar isabet etmek lazımdır. Kendi esas davalarını müdafaa

ederek onun yanında müdafaa ettiği diğer tali davaların esas davalar kadar ehemmiyetli meseleler

olduğu kanaatini muhatabına verebilmesi lazımdır. Müzakere esnasında karşılıklı bulunanların hangi

meseleyi ciddi tuttuğu hangi meseleleri diğer esaslı meseleleri elde etmek için, halletmek için vasıta olarak kullandığı asla hiss olunmamalıdır.

Müzakerecinin başlıca dikkat edeceği keyfiyet budur. Çünkü, bunu hisseden taraf için müzakerenin

idaresi oyuncak kadar basit bir hale girer ve bütün müzakereler esnasında murahhasların ve devletlerin birbirine karşı tutumlarında başlıca

61

aradıkları nokta hangi noktanın, hangi meselenin meydana çıkarılmasında karşı tarafın esaslı menfaati veya tali menfaati veya gösteriş manevrası olduğunu anlayabilmesidir. Bunun üzerinde çok tecrübe

ister. Tecrübesi olmayanların çok dikkatli çalışması lazımdır. Gözünü çok iyi açmalıdır. Her şeyden evvel müzakerelerden hiçbiri ehemmiyetsiz görülmemelidir. Biraz evvel söylediğim gibi Lozan

Konferansı'nda baş murahhasların başkanlığında toplanan birinci komisyonlar vardı. Bunun arkasından

tali komisyonlar gelir. Bunu yeni murahhaslar idare ederler. Çok değerli mütehassıslar vardır. Her

mesele tali komisyonlarda hazırlanır. Büyük komisyona gelir. Bizim baş murahhaslarımız çok kuvvetli idi; karşıımızdakiler de çok seçme insanlar idi. Mesela; Lord Curzon, İngiltere heyetinin baş murahhası idi. Onun yanında bulunan murahhas, İngiltere'nin İstanbul'u işgalinde İngiltere'yi temsil eden komiser idi. İtalya'nın, Fransa'nın, Japonya'nın, bilhassa diğer Balkan devletlerinin her birinin murahhasları, Yunanistan baş murahhası Mösyö Venizelos (2) gibi başlıca seçme insanlardan ibaretti.

Onun için birinci komisyona gelecek ve alt komisyonda bulunan meselelerde mütehassıslar ayrı ayrı

temas ederlerdi.

Mukabillerinden meseleleri öğrenmeye, tetkik etmeye çalışırlardı. Bunların hepsinin konferans başkanı olan murahhasın zihninde, elinde ve avucunda bulunması lazımdır. Bunların her birinin -toplantıya

gitmediğim halde- devam eden

alışmalarının raporunu alır, bilgisini toplar ve her akşam konferansın cereyanı üzerinde bir netice çıkarmaya çalışırdım. Böyle bir usul tuttum konferansta. Alınan neticeler her konferansta, her

pazarlıkta olduğu gibi daima eksik görülebilecektir. Bahusus elde edilen neticelerin yanında elde

edilemeyenler de vardır. Ve meselelerin karşısında bulunan serbest insanların hangisine daha

ehemmiyet verdiklerini tahmin edemezsiniz. Zaten elde edilen meseleler, elde edilemez zannedilecek

kadar fevkalade g olsa da bir neticeye bağlanıp hallolunduktan sonra birden bütün ehemmiyetlerini

kaybetmiş gibi bir seviyeye dşerler. Herkes konferanstan sonra elde edilemeyen meselelerin

büyüklüğünü düşünerek bir türlü muhakemeye dalar ve ancak tecrübeli ve insaflı insanlar heyeti

umumiyesiyle nereden çıktığımızı ve elde edilen meselelerin büyüklüğünü, elde edilemeyenlerle

mukayese edecek durumda olurlar. Bu meselede Osmanlı Đmparatorluėu'yla, Lozan Konferansı'nda

esaslı bir farkımız vardı. Đmparatorluk ricaliyile Harbi Umumi'den sonra Osmanlı ricalinde hâkim olan fikir; harp sonunda Türkiye'ye vaki olan taleplerin baştan aşağıya memleketin parçalanması, ekonomik ve istiklal meselelerinde Türkiye'nin müstakil bir devlet gibi hareketine müsaade etmeyecek bütün

kayıtların konması gibi tehlikeler karşısında idi. Osmanlı ırcalı imparatorluğun parçalanmasını kabul etmek ve öyle bir hesaba dayanmak yerine, imparatorluğun olduğu gibi muhafaza edilerek toptan zayıf

bir halde bulunmasını tercih eder zihniyettedirler. Milli Mücadele'nin kuvveti ve özellikle Atatürk'ün Milli Mücadele siyaseti büsbütün başka bir mana taşırdı. O da şu idi: Biz elimizde bulunan memleket

parçalarını tam istiklal ile kurtarmayı hedef ve gaye bilmeliyiz. Bu fikir bize hâkim olmuştur. Arap memleketlerinin ayrılmasını tabii görüyorduk. Dışgalimiz altında bulunmayan memleketlerin

kurtarılmasının çok müşkül olacağını, tahmin ediyorduk. Mesela; muharebe esnasında, Milli Mücadele

esnasında fiilen istirdat etmeye muvaffak olmadığımız yerlerden, bütün Osmanlı tarihinde ilk defa

olarak Lozan Konferansı'nda yer kazandık. Mesela; Trakya'yı muharebe esnasında istirdat (geri alma)

etmemiştik. Lozan Konferansı neticesinde Trakya'yı Meric'e kadar tekrar memleketimize alabilmeye

muvaffak olduk. Yalnız arazi almak meselesinde Trakya bile bizim için enteresan bir misaldir.

Çünkü biz Trakya hudutları Meric'e kadar İstanbul'un ve Trakya'yı Meric'e kadar işgal etmeyi Lozan

Konferansı'na gelmeden evvel esas itibariyle müttefiklere kabul ettirmiştik. Mudanya Mütarekesi

olmadan evvel o müzakereye kadar müttefiklerle aramızda büyük bir buhran geçti. Göze çarpmadan

geçirdik, geçirdiğimiz zaman ehemmiyetini biz de teferruatıyla tamamen bilmiyorduk. Biz İzmir'e

vardıktan sonra mütarekeye başlayıncaya kadar, müttefiklerin ve Yunanlıların harpten evvelki

hudutlarına çekilmelerini şart koşmuştuk.

Mütareke esnasında bu esas üzerinde çalıştık. Ve esas olarak müttefiklere bunu kabul ettirdik. Yani

mütareke neticesi biz orasını işgal etmediğimiz halde Yunanlılar tamamıyla Trakya'nın şimdiki

hudutlarının Meriç garbine çekilmişlerdi. Yalnız müttefikler İstanbul'da ve Çanakkale'de bulunuyorlardı.

Orada bulunuşlarını geçici olarak kabul ettirmiştik. Bu şart ile mütarekeyi kabul edip muzaffer

ordularımızın boğazları geçerek İstanbul'u ve Trakya'yı elde etmesi üzerinde durduğumuzu söyledik.

Bunu kabul ettirdik. Mudanya Mütarekesi başlamadan evvel ve onun esnasında sıcağı sıcağına

muharebe esnasında fiilen işgal etmediğimiz bir yeri müzakere ile elde etmek fırsatı elimize geçti.

Konferansta bizim konuşma tarzımız içerde ve dışarda dikkati çekmişti. Bidayette biraz diplomasi

usullerine uymayacak zannolunuyordu ve bizim eski diplomatlarımız ilk tarzilerini, taşlamalarını bu

şekilde bana yaparlardı. Ama sonradan konuşma tarzımız her tarafta takdir edilmeye başlandı. Bu

nereden geliyordu? İmparatorluğun asırlar boyu söz oyunları ile iş yapmaya alışmış sanatkâr

diplomatları, bu usulleri büyük bir marifet zannederlerdi. Biz meseleleri sade şekliyle mütalaa ederek fikirlerimizi açıkça ortaya koymayı usul ittihaz

etmiştik (saymıştık). M¼cadelemizde Milli M¼cadele'nin başından, yani B¼y¼k Millet Meclisi kurulduğundan itibaren, -hem eski meseleleri, eski konuşma

usullerini bilmediğimizden, alışamadığımızdan, hem davalarımızı ancak açık

olarak söyleyip müdafaa etmeyi göze aldığımızdan- böyle bir konuşma usulü tutmuştuk.

Açık söylüyorduk fikirlerimizi. Yadırganıyordu. Sonra tabii bir halde müzakere ediyorduk. Bu hususta Lozan Konferansı'nda bana öğretme vazifesi gören iki misal hatırlarım.

İmparatorluğun Avrupa'da bulunan büyükelçilerinden bir vezir bana mütareke esnasında konuşma

halimizden ve konferansın tehlikeye girmesi ihtimalinden samimi bir surette endişe ederek fikirlerini söyledi. Vezir, bana, bir maaş meselesini, mütareke esnasında ecnebi memlekette çalışırken alacakları kaldığını, bunun için eski devlet memuru olarak benden yardım istemeye geldiğini söyleyerek temas

etmişti. Konuşma esnasında konferansın idaresi şekline sözü getirdi. Bazı tali meseleler olarak takip ettiğim noktaları hicvederek bunlar üzerinde ısrarla durduğumu ve bundan dolayı konferansın akamete

uğrayacağını, bunun vahim bir tehlike olduğunu bana uzun boylu anlatmaya çalıştı. Bunları, tali

meseleleri müdafaa ederken gösterdiğim bu ciddiyeti, bu tarzda mübalağa ile müşahede etmiş olan

vezirin anlayış tarzına atfederek sükunetle dinledim.

Diğer bir vezir, yine Osmanlı imparatorluğu'nun son günlerindeki vezirlerinden merhum Rıfat Paşa idi.

İmparatorluğun son günlerinde Hariciye Nazırı olmuştu. O zaman da, gençliğimde de çok kıymetli bir

insan olduğunu işitirdim. O

beni Đsviçre'de bir gün ziyarete gelmişti. Konferanstan bahsederken çalışmamız ve hareket tarzımız için müsait mülahazalar (düşünceler) söylüyordu. Kendisine, fırsat bularak, konferansta kendi

tecrübelerinden istifade etmek isteyerek tavsiye edecekleri usuller ve esaslar bulunup bulunmadığını sordum. Bana nezaketle ve tevazuyla cevap verdi. Dedi ki "Bizim size müzakere idaresi ve konuşma tarzı için yapacak hiçbir tavsiyemiz yoktur. Bizler, sizin konuştuğunuz gibi müzakereleri ortaya atmaya ve eşit bir tarzda münakaşa etmeye, müzakere etmeye alışmamışızdır. Bu usulleri hiç bilmeyiz. Onun

için bize hiçbir şey sormadan kendi bildiğiniz, anladığınız tarzda idareyi nihayete kadar yapmanızı ve muvaffak olmanızı dilerim. Size verilebilecek hiçbir nasihatim yoktur" demiştir. Sade onu gördüm, Rıfat Paşa bizim halimizi takdir ediyor, cesaret veriyordu. Diğer birçok vezirlerle de ya görüştüm ya bana nakil ettiler, hepsi, dudaklarının ucunda hiçbir şey bilmeyen insanların acemice çalışması ve çabalaması suretinde bizim halimizi manalandırıyorlardı.

TARCAN GÖNENÇ: Lozan Anlaşması'ndan neden memnun olmayanlar vardı?(3)

ĐSMET ĐNÖNÜ - Lozan Konferansı için merak edilen noktalardan birisi de muahede imza edildikten

sonra onun aleyhinde gerek hemen akabinde, gerekse senelerce karşı koyanların bulunduğunun

merak edilmesidir. Bunu

bana sorarlar niçin memnun olmayanlar vardır, diye. Bir defa Lozan Konferansı imza edildikten sonra

onun tatbiki meselesi müttefikler arasında bir mesele oldu. Biz hemen bir iki ay içerisinde muahedeyi tasdik ettik, müttefikler ancak iki sene zarfında muahedeyi yürürlüğe koydular. Müzakere esnasında

kabul ettikleri birçok maddenin Türkiye'nin kuruluş devrinde birçok hadiseler geçireceğinden ve daha tasdik olunmadan birtakım hükümetlerin düşeceğinden ümitleri vardı. İki sene kadar sürdü, bu esnada

Cumhuriyet ilan olundu. Cumhuriyet yeni ve esaslı temeller üzerinde kuruldu. Cumhuriyet bir iki

senelik büyük tepkilere, mesela; Şeyh Sait isyanı gibi silahlı mukavemetlere maruz kaldı. Bununla

beraber yerleşti. Bir iki sene müttefiklerin gösterdiği tereddüt memlekette yeniden endişe yaratınca muahedenin kıymeti ilk defa anlaşılmaya başladı. Muahedeler tasdik olunduktan sonra da sözler

söylenmiştir. Alamadığımız imparatorluk dışında bulunan memleketlerin büyük veya küçük bir ka-

rakoluna kadar teferruatı merak edilmiştir. Bunlar alınabilirdi, bunlar yapılabilirdi, ya da borçlardı, alacaklardı, hesaplardı, bunlar daha şöyle yapılırdı, daha böyle yapılırdı diyerek birçok mütalaalar serd edilmiştir. Muahedeler de, milletlerarası mukaveleler de özel hayatın pazarlıkları gibi daima münakaşa konusu olan meselelerdir. Bunlar üzerinde Lozan'ın kıymeti daima bahis konusu olmuştur. Bugün bile

seyrek de olsa, hep Lozan'dan gelen mahsurlar diyerek söz edecek

insanlar bulunur. Fakat şu anlaşılmıştır ki Lozan Muahedesi imzasından itibaren elli sene geçtiği halde 2. Cihan Harbi'nin mukavelelerinden hiçbirisi ayakta bulunmadığı halde Lozan Muahedesi dñn imza

edilmiş gibi devletimizin politikasında esas mahiyetinde gñsterdiđi yeni istikametleri muhafaza

etmektedir. Lozan'dan sonra "Tñrkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yeni bir anlayışla uluslararası siyaset hayatına yerleşmiştir." Hñkmñnñ bir kaide ve doktrin olarak bizim siyasetimizde icra etmektedir. Lozan Konferansı devam ederken, takip olunurken yalnız meseleleri değil, usulñ ve şahışları itibariyle

mñnakařa ve tenkit konusu olmuştur. Đmza olunduktan sonra yeni bir tenkit safhasına girmiştir. O

zamandan beri geçen devirde de daima sırası gelmişken Lozan'a atfen řikāyetler yapılmıştır. Sabit olan gerçek şudur ki; Lozan Konferansı elli seneden beri her gñn kıymetini yenileyerek bugñn bile taze

hñviyetini muhafaza etmektedir.

NOTLAR

1) Bu program, prodñktñr Tarcan Gñnen tarafından hazırlanmıştır ve 24 Temmuz 1971'de yayınlan-

mıştır.

2) Mñsyñ Venizelos: Venizelos. Yunanlı devlet adamı. Lozan'da Yunan baş delegeşi.

3) Lozan hakkında çok şey sñylendi. Ėzellikle 1950-1960 dñneminde Demokrat Partililerce çok istis-

mar edildi. Kendisi ile ilgili bir program hazırlığı

nedeniyle karşılaştığım Sayın Celal Bayar'a Lozan konusunu da sormuştum. Henüz programın ve so-

rukların provası mahiyetindeki bu görüşmemizde Sayın Celal Bayar, bana, "Lozan'da daha fazla ısrar edemezdik, zaferimizin tehlikeye girmesi ihtimali vardı," dedikten sonra ilave etti. "Bunu oraya not et.

Program kaydında da öyle söyleyeceğim. Sonra unuturum, bana hatırlatın" dedi. Ama Bayar'la bu

program gerçekleşemedi. Bilindiği gibi Celal Bayar Lozan'da müşavir olarak bulunuyordu.

ĐNÖNÜ, ELLĐNCĐ YILINDA LOZAN'I ANLATIYOR (1)

Lozan'ın Ellinci Yılı Dolayısıyla Yaptığı Konuşma

"Lozan Anlaşması, Türkiye için uluslararası ilişkilerde kılavuz olacak ilkeleri taşımakta ve imzasından elli yıl sonra tazeliğini korumaktadır."

Đsmet ĐNÖNÜ

MECĐĐ SADRETTĐN SAYMAN: (2) Bugün Lozan Anlaşmasının 50. yılını kutluyoruz. Sevinçle, iftiharla.

Mesuduz. Yeni çağın en renkli bir güzidesi ve o günü konuşacak en yetkili bir kişisi olarak bugün neler söylemek istersiniz ve bugünü nasıl değerlendirirsiniz?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Lozan Muahedesi güç şartlar içinde sulha varmak için esas meseleleri halleden ve

birçok meselelerin zaman içinde hallini ileriye bırakan bir vesikadır.

Lozan Muahedesi, adli müşavirleri kabul etti. Lozan Muahedesi, kabotaj (3) meselesinde iki sene müddeti kabul etti. Lozan Muahedesi Boğazların tahkim edilmemesini kabul etti. Bunların her birisi

kontrol altına bağlanmak sureti ile çok daha ağır şekilden, bugünkü bizim ihtiyacımıza her şey terk

olunan meseleler halinde muahedeye girdi. Ümit ediyorlardı ki müttefikler, ihtiyaç sebebi ile birçok kabul olunmayan meseleler tarafımızdan sessiz bir surette kabul olunup geçecektir. Bir buna

güveniyorlardı. Bir de Atatürk'ün davranışında büyük reformlar, büyük inkılaplar sezildiği için bunların Türk halkı tarafından nasıl telakki olunacağı, zamanın ne göstereceği, kendilerince ümitlerle dolu bir devir bekleniyordu. Bu şartlar içinde Lozan Muahedesi yapıldı. Lozan Muahedesinin eksik bıraktığı

noktalar hiç zahmet vermeksizin seneler geldikçe birer birer sönüp gitti. Mesela adli müşavirler diye bir müessese vardı. Đki sene müddetle müşavirleri kabul etmiştik. Bir tek meselede bir teklif yapıp, bir halimizi tenkit edip ona çare gösterdikleri, teşebbüs yaptıkları vaki olmamıştır. Çünkü biz cumhuriyetin teessüsü ile beraber kanun olarak, davranış olarak ne arzu edilebilir, ne yapılması istenirse bunların hepsini hiç kimseye sormadan kendiliğimizden yapmış bulunuyorduk. Kabotajlar böyledir. Bir

konuşmamızda Curzon (4) bana söylemişti. "Memnun değiliz" dedi. "Hiçbir şeyimizi kabul et-miyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. Hepsini cebimize atıyoruz. Yarın harap bir memleketi 72

imar etmek için önümüzde diz çökeceksiniz, bizden yardım istediğiniz zaman bugün reddettiklerinizi

birer birer çıkarıp önünüze koyacağız."

Yanında Amerikan sefiri de vardı. "Para bir bende vardır bir de bunda vardır," diyordu.

Sözüne cevap verdim. "Biz bugün bir istiklal savaşından geldik. Milli davalarımız var. Bunların hepsini halletmek mecburiyetindeyiz. Bu davaları halledelim ondan sonra ihtiyaç sebebi ile gelirsek

düşündüklerinizi beğendiğiniz gibi tatbik edersiniz," dedim.

Ayrıldık. (5) Ve ayrılınca kadar da bir defa Osmanlı Bankası'ndan bir yardım istemiştim Başbakanın.

Bir tediye sıkıntısı vardı. Eki üç aylık birkaç milyonluk bir yardım lazım olmuştu. Etdiler, Osmanlı Bankası cevap verdi. "Bu bir istikrazdır, (6) Bunun şartlarını oturup konuşalım" dedi, Geldiler bana söylediler. Cevap verdim. "Meseleyi anladım, zahmet etmesinler. Hiçbir ihtiyacımız yoktur. Biz kendi meselemizi halledeceğiz" dedik. Birkaç aylık bir yardımdan da vazgeçerek kendi işimizi hallettik.

Ehtiyacımızdan dolayı bir istikraz (borçlanma) yapmadık. Şimendifer yapacağız, yol yapacağız. Birçok meselelerimiz var. Onları yapmak için para istemek vaziyetine düşmedik.

Böyle olunca, muahedenin eksik kalmış olan maddelerinin hepsi arzuma göre zaman içinde değişti. En

son değişip düzelen "Boğazların müdafaası bütün şartları ile Türklere havale edilmiş-

tir" sözü 1936'da Birleşmiş Milletler'in kararı ile bize avdet etti. Bunlarla bitti.

Lozan Muahedesi böyle zaman içinde tekemmül etmiş bir beynelmilel vesikadır. Birinci Cihan

Harbi'nden sonra birçok devletler sulh muahedesi yaptılar. Yaptığımız sulh muahedesi onlardan de-

ğildir. Bizim talihimiz, Birinci Cihan Harbi'nden sonraki Đstiklal Mücadelesi'nin başlaması ve onun kesin ve muvaffak neticesi üzerine yeniden eş şartlarla sulh yapmak olmuştur.

Lozan Muahedesi'nin beynelmilel vesikalar içinde bir özelliği de şudur: Birinci Cihan Harbi'nden sonra yapılan sulh muahedelerinin hiçbirisi doğru dürüst yirmi sene yaşamamıştır. Hatta Đkinci Cihan

Harbi'nden sonra yapılan muahedeler bile doğru dürüst yaşamamış ve hâlâ o muahedeler

tamamlanamamıştır. Lozan Muahedesi, Birinci Cihan Harbi, Türkler için Đstiklal Harbi olarak iki misli müddet devam ettikten sonra ilk senede aldığı şekli zaman içinde tamamlayarak tam bir muahede,

daimi bir vesika haline gelmiş ve o halini elli senedir değiştirmeden devam ettirebilmiştir. Bu bir vesika için nadir bir talihtir. Ve bu vesikayı idame ettiren, devam ettiren memleketler için müstesna bir

başarıdır (7).

NOTLAR

1) Bu program, daha sonra TRT'den ayrılan prodüktör Gelincik Gültekin tarafından hazırlanmış ve

24 Temmuz 1973 tarihinde televizyonda yayınlanmıştır.

2) Đsmet Đnönü'ye soruyu soran Mecdi Sadrettin Sayman, Lozan'da ikdam gazetesi adına görüş-

meleri takip etmiş bir gazetecidir.

3) Kabotaj: Bir devletin kendi limanları arasında ticaret, deniz seferi yapma hakkı. 1 Temmuz 1926'da kabotaj hakkı Türk karasularında Türklere geçti.

4) Curzon-Lord, Curzon-Lloyd George (Đngiliz) kabinesinde 1916'da üye oldu. 1919-1924 arasında

ingiliz Dışışleri Bakanlığı yaptı. Dışışleri Bakanı olarak Lozan Barış görüşmelerinde baş rolü oynadı.

5) inönü burada, ayrıldık derken 1950'de iktidardan ayrıldığını söylüyor.

6) Đstikraz: Borçlanma. Bir devletin borçlanması.

7) Lozan hakkında pek çok anının yazıldığı muhakkak. Ancak Atatürk'ten anılar dizisi içinde yer alan bir program için konuştuğum Lozan görüşmelerinde de bulunmuş gazeteci Ahmet Şükrü Esmer'in

(Prof. Dr. merhum) anlattığı bir anıyı hiçbir yerde yayımlamadığı için buraya almak istiyorum.

Ahmet Şükrü Esmer Anlatıyor: Lozan Konferansı başlamadan önce Lord Cur-zon'la ismet Paşa

anlaşmışlar. Konferansın süresince gazetecilerle görüşmeyelim, gazetecilere mülakat vermeyelim.

Çünkü onlar karıştırırlar görüşme bozulur, diye.

Bir gün Đsmet Paşa beni odasına çağırdı. Otelin salonuna pek az inerdi. Hanımı da orada idi. Beni

ağırdı gittim. "Seni Lord Curzon'a mülakat yapmaya yollayacağım," dedi. Ben şaşırdım. Çünkü biliyorum ki kabul etmiyorlar. "Nasıl olacak, kabul eder mi?" dedim. "Eder, eder," dedi. "Sen git ben siyasi bir mülakat yapmayacağım hayvan derileri üzerine konuşacağım dersin," dedi. şaşırdım ama, gittim. Sekreteri kabul etti. "Ben Türk gazetecisiyim, Lord Curzon'la mülakat yapmak istiyorum," dedim. Sekreter "Lord Curzon mülakat vermiyor," dedi. O sırada tesadüfen Lord Curzon kapıya ıktı. "Ne istiyorsun?" dedi. "Sizinle mülakat yapmak istiyorum," dedim. "Mülakat yapmıyorum," dedi. Ben "Ama ben siyasi değil hayvan derileri üzerine soru soracaktım," deyince, kabaca beni kovdu. Geldim Đsmet Paşa'ya. Beni kahkaha ile karşıladı. "Kovdu değil mi?" dedi. "Ama maksat hasıl oldu," dedi. Bana bir gazete uzattı. Bir Amerikan gazetesi idi bu. Bu Amerikan gazete-sinde Lord Curzon'un bir beyanatı vardı ve şöyle diyordu. "Lozan'da biz diplomatik müzakere yap-mıyoruz. Bir halı alışverişi yapıyoruz. şark pazarında halı alışverişi yapar gibi pazarlık ediyoruz. Pazarlık Türklerin o kadar geleneği olmuştur ki kaplan derisini nasıl değiştirmez ise Türkler de pazarlık huylarını değiştirmezler." ismet Paşa, Lord Curzon'un anlaşmayı bozduğunu ve bunu öğrendiğini kendine has bir üslupla Lord Curzon'a duyurmuş oldu.

2. DÜNYA SAVAŞI VE ĐSMET ĐNÖNÜ

Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu (1)

METĐN TOKER: Paşam, 1945 Martında Avrupa'da harp sona ermek üzereyken Türkiye savaş ateşinden

uzak kalabilmiştir. O günlerde siz Cumhurbaşkanıydınız ve Milli Şef olarak memleketin kaderine

kudretle hâkimdiniz. O günler, Türkiye için, 2. Dünya Savaşından sonra, nasıl bir dış politika

düşünüyordunuz?

ĐSMET ĐNÖNÜ: O günler martın kaçı?

METĐN TOKER: 1945 Martı.

ĐSMET ĐNÖNÜ: 1945 Martı, daha Japonya düşmeden evvel, o günler Rus orduları ilerliyordu. Harbin

sonu kesin olarak belli olmuştu. Sovyet Rusya'nın müttefikleri arasında itibarı en yüksek derecedeydi.

Ufukta iki mesele vardı. Sovyet Rusya ilerledikçe, bütün komşularının kendisine dost olmalarını prensip olarak ilan etmişti. Ona göre memleketler birbiri arkasına Rus nüfuzuna giriyorlardı. Ancak, buna şunu da eklemek lazım: Sovyet Rusya'nın geleceği daha yüksekti. Çünkü, Japonya düşmemişti. Amerika'nın

kafa-

sında Japonya harbine Sovyet Rusya'nın iştiraki hayati bir menfaat sayılıyordu. Rusvelt (2) bu fi-

kirdeydi. Bu kadar müsait şartlar arasında biz iki ihtimal görüyorduk. Birisi, Sovyet Rusya ilerledikçe, Avrupa memleketleri karıştıkça, yeni meseleler çıkacak ve müttefikler arasında münakaşa başlayacak.

Bunlar benim gördüğüm ihtimaller. Bu münakaşalar arasında bizim vaziyetimiz tekrar çok

nazikleşecek. Sovyet Rusya'nın bize böyle talepler ileri süreceğinden haberimiz yoktu (3) ve ihtimal vermiyorduk. Ancak yeni meseleler çıkacak, yeni gruplaşmalar olacak, bu gruplaşmalar içinde biz,

tekrar aklımızı başımıza alarak gruplar arasında vaziyet almalıyız. Harbe girmeyelim, yeni harbe

tutuşmayalım. Bu kanaat bana hâkimdi. Düşündüğüm tedbir Sovyet Rusya ile ve Anglo Sakson

grubuyla, karşısında bulunan gruplarla ayrı ayrı ittifak yapmak. Bu ittifak, biri ile diğeri harbe

tutuştukları zaman bir tarafla beraber olmak için değil. Bu ittifakla, onlar arasında yeni bir müsademe (çatışma) çıktığı zaman tarafsız kalmayı her ikisine şimdiden taahhüt ettirmek fikrinde idim. Zihnimde bunu tasarlamıştım. Bu politikayı takip etmeye başlamıştım. Bu politikaya Sovyet Rusya ile

başladım. Müzakere başarı ile ilerledi. Neticeye varmak üzere idik.

METDN TOKER: Paşam, bu politikanın bugün tarafsız diye bilinen ülkelerin tatbik ettikleri politika ile farkı ne olacaktı.

DSMET DNÖNÜ: Benim düşündüğüm tarafsız-

lık politikasının, bugünkü tarafsız grupların politikaları ile benzer hiçbir tarafı yok. Ben iki tarafla müttefik olmayı, bizim tarafsızlığımız üzerinde müttefik olmayı ve onları taahhüde sokmayı tasavvur

ediyordum.

METĐN TOKER: Paşam, bu tasavvurun gerçekleşmesini engelleyen ne oldu.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Bu tasavvuru engelleyen, Sovyet Rusya ile başladığımız ve çok ümitli bir tarzda cereyan eden müzakerenin Mareşal Stalin (4) ve Molotof (5) Hükümeti tarafından ileri sürülen taleplerle (3)

kökünden tamamen ortadan kalkması olmuştur. Bu tasavvuru engelleyen sebep, Mareşal Stalin, Mösyö

Molotof Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı hiç beklenmeyen, hiç akılda olmayan birtakım talepler ileri

sürmesi oldu.

METĐN TOKER: Evet. Bu tasavvur ortadan kalktı.

ĐSMET ĐNÖNÜ: Müzakere bitti. Tarafsızlığı bırak, sulh içinde yaşamak bile tehlikeye düştü. Canımızla başımızla memleketimizi müdafaa etmek çabasına düştük. Bundan sonra Sovyetler durdular ve Avrupa

içinde ihtilaflar başgösterdi. Ve Potsdam'da (6) bizim meseleyi müzakere ettiler.

METĐN TOKER: Stalin neden böyle bir girişimde bulundu?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Hazır bir muvaffakiyet zannetti. Nasyonalist olarak, emperyalist olarak en eski Rus

Đmparatorlarından beri gelen bütün

emelleri tahakkuk ettirmiş, geriye bir Türkiye kalmıştı. Onu da tahakkuk ettirmek hevesine düştü.

Fakat talep ileri sürüldüğü zaman hafife alınmadı. Müttefik muhitler harpten kamilen yorgun çıkmış

olan ve Rus itibarının en yüksek derecede bulunduğu bir zamanda Moskova'da toplanan

kordiplomatikler kendi aralarında görüşürlerken, "Eyvah, bir memleket daha demir perde arkasına gitti"

diyecek kadar taleplere mukavemeti güç görmüşlerdi. Ve Rusya maksadına erecek zannetmişlerdi.

Bunu da ben tahmin etmiyorum. Sonradan Mösyö Harriman'ın (7) ağzından işittim. Havadisi ilk

duydukları zaman "Eyvah" demişler. İki gün sonra bizim reddimizi kesin olarak öğrendikleri zaman

"Dünyada böyle bir memleket, bir millet de var mıymış?" diye şaşkına dönmüşlerdir.

METĐN TOKER: Stalin bütün emellerine nail oldu. Bir Türkiye'de başarısızlığa uğradı. Bunun izahı nedir?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Bunun izahı hadiselerle birbiri arkasına meydana çıkmıştır. Tabii ilk başında bizim kesin olarak memleketimizi müdafaa etmek kararında olduğumuzun hiç kimseye tereddüt vermeyecek

surette meydana çıkmasıdır. İlk sebep budur. Demek ki bu talepleri bize kabul ettirmek için mutlaka

Türkiye'yi harp ederek yenmek lazımdı. Sovyet Rusya'nın hiç muharebe etmeksizin bütün memleketleri

birbiri arkasına dize getirdiği bir devrede harp ile emel temin etmek,

ilk fark olacaktı. Bunu göze almak istemiyorlardı. Kendi aralarında ne sebepler olduğunu tahmin

etmeye çalışmak beyhudedir.

Ama bu sonradan, tarihlerde bu tarzda nitelenmiştir. Bunun yanında, mahvedilmek istenen memleketin

(Türkiye'nin), müttefiklerle, yani, İngiltere'yle Amerika'yla hâlâ akten müttefik olarak bulunmalarıdır.

Bunu onlara kabul ettirmek bir mesele olacaktı. Nitekim Potsdam'da Sovyet Rusya suale maruz

kaldığında Mareşal Stalin, gayet sade bir surette "Türkiye bizden ittifak istedi. Biz de onun bedelini söyledik. Mesele bundan ibarettir," diye sade bir alışverişe bağlayarak çıkmak istedi işin içinden.

Hakikat şudur ki, harp etmeden bu olmayacaktı. Bunu göze alacak halde değildi. Türlü sebeplerle,

müttefikler, bizim böyle bir haksızlığa uğramamıza razı olmadılar. Bu ikinci sebeptir. Asıl bir sebep de sonradan anlaşıldı ki, Mareşal Stalin'in ve Mösyö Molotof'un Türkiye'ye karşı tutumları, Rus milletinin, Rus siyasilerinin vicdanında da bir haksızlık olarak görülmüştür, zannediyorum. Çünkü ondan sonra 25

sene gerginlik devam etti. Bu 25 sene zarfında, Rus sefiri M. Hizof, ben hükümette olmadığım

zamanda bile, beni ikna ederek NATO'da kalmamızı tabii görerek, bunu mani saymayarak, hadiseyi

unutmamız için gayret sarfetmişlerdir. Sonradan münasebetlerimizi düzeltelim politikasına tekrar

girdiğimiz zaman, benim ilk geçirdiğim tereddüt, uzun müddet gergin kaldıktan sonra, tekrar Rusya ile iyi münasebet tesis etmemizin bir

81

isteksizlikle ve tehditle karşılanacağı şüphesi idi. Halbuki işittiklerim doğru çıktı. Sovyet Rusya, Türkiye ile itimada müstenit iyi münasebetler kurmak için, arzulu idi. Fırsatı ganimet bildi. Azami derecede iyi kabul gösterdi ve münasebet devrine girdik.

NOTLAR

- 1) Bu program, Ergün Gülen tarafından hazırlandı. 1970'te yayımlandı.
- 2) Rusvelt-Roosevelt-Franklin Delona: Amerikalı devlet adamı. 1932'de Amerikan Başkanı oldu.

12 Nisan 1945'te öldü.

- 3) Savaştan hemen sonra, 26 Haziran 1945'te, Sovyetler Birliği, Türkiye ile 17 Aralık 1925'te imzala-nan dostluk anlaşmasını yenilemek şartı olarak Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istedi. Ayrıca Bo-

ğazlarda hak talebinde bulundu. Dönü'nün başkanlığındaki hükümet, Sovyetlerin bu isteklerini 4

Ağustos 1945'te kesinlikle reddetti.

- 4) Stalin (1879-1953). Sovyet devlet adamı.

- 5) Molotof: Sovyet siyaset adamı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Milli Savunma Komitesi Başkan Yar-

dımcısı idi. Stalin ile Potsdam, Tahran ve Yalta görüşmelerine katıldı.

- 6) Potsdam Doğu Almanya'da bir şehir. Almanya'ya karşı savaşmış üç büyük devlet temsilcisi 17

Temmuz-2 Ağustos tarihlerinde Potsdam'da toplandılar. SSCB'ni Stalin ve Molotof, ABD'ni Truman ve

Byrnes, ingiltere'yi Churchill ve Eden temsil edi-

yordu. Görüşmelerde Stalin'in Boğazlar üzerinde kontrol hakkı isteği reddedildi.

7) Harriman: Amerikalı maliyeci ve siyaset adamı. Harriman, Marshall Planının gezici büyükelçisi idi.

Daha sonra Amerika Başkanı Kennedy tarafından yeniden gezici büyükelçilikle görevlendirildi.

ĐSMET ĐNÖNÜ'NÜN CUMHURĐYETĐN 45. YIL KONUŞMASI (1)

Cumhuriyetin ilanı, Milli Mücadele'nin en güç ve en kıymetli eserlerinden biridir. Birkaç gün içinde Cumhuriyetin ilanının 45. senesini kutlayacağız. Cumhuriyetin ilanı büyük milli bayram olarak her sene kutlanır. Bu sene de Cumhuriyetin ilanını en ziyade sevineceğimiz bir milli gün olarak kutlamaya

tamamı ile hakkımız vardır. Siyasi partiler olarak hakkımız vardır. Ve millet fertleri bugünü bir milli bayram olarak çocukları ile ailesi ile sevinçle geçirecektir.

Cumhuriyetin ilanını Milli Mücadele'nin önemli ve kıymetli neticelerinden biri olarak takdim ettim. Askeri zaferin gerçekleştirilmesinde memleket ve millet olarak en çok güçlüğü içerde ve dışardaki her türlü ileri hareketin, her türlü kurtuluşun karşısında olan zihniyetlerin çıkardığı isyanlar, çekişmeler içinde geçirdik. Memleket düşmanlarının Milli Mücadele esnasında en büyük ümidi, memleket içindeki nifak

yüzünden milletin içine düşeceği zayıflıktı. Muharebe esnasında bu ümitler boşa

çıktı. Tecrübeli Garbi Avrupa, Batı Avrupa siyasilerinin gözünde Türk milletinin mücadelesi bitmemiştir ve bugün de bitmemiş olduğunu farzedenler, ona inananlar çoktur. Cumhuriyetin ilanı aslında eski

idarenin, imparatorluk idaresinin ve eski zamanlar zihniyetinin Milli Mücadele ile meydana çıkan yeni anlayış ve zihniyetle çarpışması neticesinde ilan olunmuştur. Milletin yeni ihtiyaçlarını ve ileri fikirlerini kabul etme istidadında olmayan zihniyeti tarihten gelen bir tortu, bir eser olarak biraz insaf ile ve müsamaha ile şimdi 45 sene sonra mütalaa edebiliriz. Ama o zaman bu çarpışma yapılırken milletin

kaderi ile ciddi bir ilgisi olan ve yakın bir tesir taşıyan mücadele vardı. Milli Mücadele esnasında dahili isyanlar devrinde ve İstanbul Hükümeti'nin Batı Avrupa elinde oyuncak olduğu zamanlarda

Anadolu'daki harekâtı iç isyanlarla bertaraf etmek fikri nasıl var idi ise Milli Mücadele'yi bir millet harekâtı değil, siyasi askeri bir iç ihtilaf şeklinde göstermek fikri de mevcut idi. Bu fikre göre mücadele ne şekilde biterse bitsin tahmin etmedikleri zaferler tahakkuk etse bile ondan sonra eski hale avdet etmek lazımdı (kaçınılmazdı).

Mukadder idi ve başka çare yoktu. Halbuki zaferden sonra Anadolu'da memleketi idareye başlamış

olan bir Millet Meclisi Hükümeti idareye devam ediyordu. Milli Mücadele esnasında kabul edilmiş olan Teşkilatı Esasiye idare şekli, istikbale ait hedefler değişmeyerek idareye devam ediyordu. Eski hale avdet etmek ümidini muhafaza

edenlerle bu ümidin karşısında olanların mücadelesi Cumhuriyet ilanında da kendisini göstermiştir. Dış

âlemde göstermiştir. İç âlemde göstermiştir. "Ankara muharebe esnasında mecburi olarak merkez

olmuştu. BMM Ankara'da milletin kaderini güçlüklerle karşı deruhte etmiş ve yürütebilmişti. Fakat

İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasındaki ayrılık kalktıktan sonra eski şekil saltanatı ile hilafeti ile Meclisleri ile ve payitahtı (başkenti) ile avdet edecek ve eski âdetler, usuller ve kanunlar devam

edecektir" zannedilmiştir.

Hallerin, şartların bu neticeye varması için, bütün imkânlar mevcut idi. Devlet, aynı devlet farz

olunuyordu. Devletin başı yoktu. Devletin şekli belli değildi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti adıyla

seferleri yaptık. Müzakereleri yaptık. Fakat uluslararası siyaset âleminde belli olan devlet şekillerinden hiçbirinde böyle geçici bir usul ile devlet idare etmek yoktu. Onun için ister istemez, bilinen usullerden devletin şekli bağlanacaktır faraziyesinde zihinler takılınca bir büyük kısım da, ilk mevcut idare

muvakkattir, mevcut Ankara idare merkezi şekli geçicidir, eski hale avdet edecektir (düşüncesi vardı).

BMM Reisi GAZİ MUSTAFA KEMAL, başlanan eserin kafi askeri ve siyasi zaferden sonra ikmal

edilmesini, tamamlanmasını çok evvelden beri tasarlamış, yakın arkadaşlarıyla konuşmuş.

Cumhuriyetin ilanı tabii bir netice olarak bizim aramızda kararlaşmış gibiydi. Büyük Atatürk,

devletimizde tasarladığı ve zaman ile meydana

ıkan yeni meseleleri gördüğü zaman, onların her birini gerçekleştirmek için görünüşte de bir haklı

sebebe istinat ettirmek âdetindeydi. Bu devletin şekli ve merkezi üzerindeki kararları gerçekleştirmek için Lozan Muahedesi'nin imzasından ve tasdikinden sonra yeni sebepler meydana çıkmış ve bunları

Büyük Atatürk yakından dikkatle izlemiştir.

Devletin adı konmamıştır. Milli Mücadele esnasında, yani askeri seferler zamanında konamazdı. erde büyük nifaklar vardı. şimdi düşmandan kurtuluş hareketini devlet şekli ve Anadolu'da bulunan

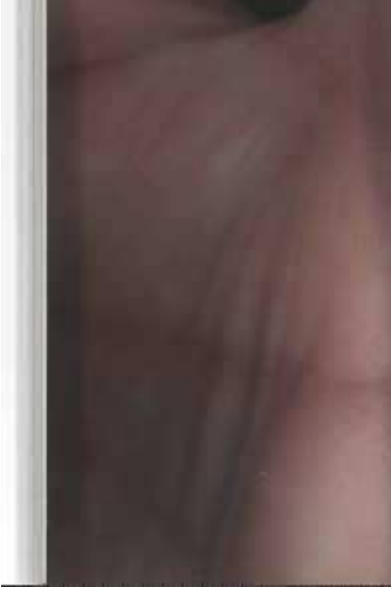
insanların yeni birtakım yüksek vazifeler ve hırslar göstermesi şekline brmemek için, gayet kuvvetli, zeminde, temelde, tabanda bulunmak lazım geliyordu. Ondan sonra hükümet teşkili, BMM'ne ait bir

keyfiyetti. 28 Ekimde parti divanında, fırka içinde, imkânsız bir şekilde tereddüt ve karışıklık devam ediyordu. şimdi muharebe bitmiş, doğru. Ama memleket harap. Ondan sonra Lozan Muahedesi

yapılmış, doğru. Ama tasdik olunmamış. Biz tasdik ettik. BMM tasdik etti. mza eden diğerk devletler

tasdik etmediler ve mer'iyete girmediler. Onlar dışarda tasdik edecekler. Bir seneye yakın vakit geçir-

mişlerdi. "Ne olacak bakalım Türkiye'de, bunu görelim" arzusunda idiler. Bu şartlar içinde hükümet teşkil edilemez ve yürüyemez bir manzara gösteriyor. Bu nasıl olunacak? lk ihtiyaç, hükümet teşkilini, milli hükümetlerin tabii olduğu, tecrübe edilmiş usule rapdetmek. Yani bir devlet

reisi mevkiinde olanlar, hükümet boşalmasını göz önüne alarak, kimin hükümet teşkil edeceğini

tahmin ederse, ona vazife vererek onun çalışabileceği arkadaşları, teklif edecek, bunu toptan BMM'nin tasvibine, kabulüne arzedecek. Böyle olmuyor, herkes her vekili ayrı ayrı seçiyor. Hükümet teşkili mümkün olmaz hale geldi. Hükümet teşkil edememek gibi, bir aciz hali, Meclisi tabiatıyla telaşa düşürdü. Halk Fırkası'na mensup olan mebusların aralarındaki toplantıda, birçok konuşmalardan sonra, fırkanın umumi reisi olan Atatürk'ün gelip vaziyeti izah etmesi ve çare bulması karara bağlandı.

Rahmetli Kemalettin Sami Paşa'nın bu mahalde bir takriri kabul olunmuştu. Vatandaşlarımız

ulaştığımız merhalelerin ne kadar değerli ve ileri olduğunu günlük meselelerimiz içinde fark

etmiyorlar, fakat büyük inkılap günlerinde ve bayram günlerinde tarihe doğru bir baktığımız zaman,

ulaştığımız mesafelerin çok büyük olduğunu insaf ile takdir etmek lazımdır.
Bir Cihan Harbi daha

geirmişizdir. Đ idare T.C. idaresinde milli iradede tek dereceli seçim,
demokratik rejim, insan hakları ve vatandaş hakları ve köylere kadar her
yerde memleketin ileri bir millette düşünülebilen bir halk

yetişmiştir.

NOTLAR

1) 1968 yılında yapılan bir program.

ĐSMET ĐNÖNÜ BÜYÜK TAARRUZU ANLATIYOR (1)

Büyük Taarruz Bir Sanat Eseridir

Soruları dikkatle dinledim. 30 Ağustos planının nerede, nasıl hazırlandığı vakit vakit merak noktası oluyor. 26 Ağustosta başlayan Milli Mücadele, harp tarihinin, en kesin netice muharebesinin hazırlığı, icrası, büyük bir sanat eseridir. Tetkik edenler bu ölçü ile bunu araştırmalı, bugün için yazmalı ve gelecek zaman için bir öğrenme, anlatma konusu olarak çalışmalıdır.

Neden sanat eseridir. Bunu söyleyeyim size.

Birbirine müsavi (eşit) iki ordu. Takriben (yaklaşık olarak) müsavi iki ordu, karşı karşıyadır. Sayıca takriben müsavi diyorum. Tabiatıyla Yunan ordusunun bütün dünya ile geniş ve rahat münasebetleri

var, her ihtiyacını, her silahı, her hazırlığı, vasıtayı kolaylıkla bulabiliyor. Biz ihtiyaç vasıtaları bakımından çok dardayız. Münasebetimiz (dünya ile) yok, ondan sonra da bütün memleket askeri işgal

altında. Dünya ile temasta

bulunan hükümetimiz, bizim ordunun hazırlığının yapılması ve bunun icrası (tatbiki) için emek

sarfetmek şöyle dursun bütün bu emeklerin, gayretlerin faydasız, hatta zararlı olduğunu samimi olarak zannediyor. Böyle bir idare altında büyük bir harp hazırlığı üstündeyiz. Bu harbin sanat olarak başlıca askeri kıymeti şu oldu: Bir, işgal ordusu bir kıtaya çıkıyor, bu kıta içinde senelerdir muharebe ediyor.

Yunan ordusunu bu vesile ile size bir iki cümleyle anlatmak isterim. Yunan ordusu kıymetli bir ordudur.

Ve kuvvetli bir ordudur. Her yerde ciddi olarak muharebe etmiştir. Ve her muharebeyi kazanması,

kaybetmesi gibi, her kıymetli ordunun başından geçen olaylar içinden geçmiştir.

Bu ordu iki seneden beri İzmir'e çıktı, işgal sahalarını genişletti ve orda yerleşti. Anadolu içinde de yerleşti. İstanbul'a teşebbüs etti. Muvaffak olamadı, geri döndü.

Fakat ordu olarak, işgal ordusu olarak ehemmiyetini ve kıymetini muhafaza ediyor. Bu ordu ile meydan muharebesi verilecek. Kesin netice alınacak. Bu ordu ile siper muharebesi yapacağız. Siper muharebesi Birinci Cihan Harbi'nin çıkardığı bir muharebe usulüdür. Bunda kesin netice, yani bir ordunun ötekisini mahvetmesi neticesi hiçbir yerde alınmamıştır. Büyük askeri muharirler (yazarlar), büyük

kumandanlar siper muharebesi devrinde galip gelen ordunun öteki orduyu bir daha muharebe

edemeyecek hale getirmesi için, nasıl hareket etmesi, nasıl vurması

lâzım geldiğini seferlerin nihayetine kadar aramakla meşgul olmuşlardır. Ve bulunmamıştır. Bu

bulunmamış tılsımı biz Anadolu'da, burayı istila eden orduya karşı her suretle eksik ikmal ve yenileme imkânlarına rağmen sağlayacağız. Biz bu imkânı temin etmişizdir. Bir büyük meydan muharebesi

vermişizdir, vasıtaları ile beraber sayarsak faik (üstün) bir orduya karşıdır. Kıymet itibarı ile sayarsak, kıymetli bir orduya karşıdır. Bu meydan muharebesi neticesinde bu ordu mahvedilmiştir. Böyle bir

misal yoktur. Bütün Cihan Harbi'nde, iki cihan harbinde böyle bir misal yoktur. Bu eser bu kadar ciddi, bu kadar nadir (bulunmaz) bir askeri sanat eseridir.

Bu savaşın hazırlığı bir sene sürdü. Bir seneye güç sığdı. Düşününüz ki Kars'ta çakılı olan eski asırların silahları öküz sırtında taşındı, buraya (Afyon'a) getirildi. Ve ne yapılıyor, ne getiriliyor düşman bilmiyor veya işitirse ehemmiyet vermiyor.

Taarruza Hazırlık

Bu bahsettiğimiz temmuz günleri, temmuz ayının son günleri. Artık, taarruzun icra günleri hazırlanıyor.

Bir gün şafakla beraber bu silahlar patlayacak. Düşman ordusunu imha (yok etme) hareketi

yürütülecek.

Atatürk'ün bahsolunan toplantısı, Akşehir'de,

Garp Cephesi karargâhındaki toplantısı, böyle bir maksat için toplanmıştır. Atatürk son hazırlıkları görüyor. Bu günlerde silah patlama, taarruza başlama günü kararlaştırılacaktır, bunu kararlaştıracamız.

Kumandanlarla görüşüyor. Akşehir'de karargâhlarla, herkesle görüşüyordu. Fevzi Paşa da yanında

bulunuyordu.

1922 Temmuzunda toplanan kumandanlar toplantısında son hazırlıklar görüşülmüştür diyorum. Plan

hazırlanmıştır demiyorum. Plan bir seneden beri, Sakarya Muharebesi'nin sonundan beri karar verilmiş

olan planlar, onun hazırlığının son günleri icra günleridir. Eki tesir altındadır memleket: Birincisi, istiyoruz ki, ne günü taarruza başlayacağımız bilinmesin. Onun için Atatürk'ün bu seyahatleri gösterişli oluyor ve yayılmış, konuşulmuş bir şekil veriyoruz (2). Böyle gelip giderek bununla tabii bir hadise haline gelmesi arzu ediliyor.

Bu gelip gidişler bu maksatla yapıldığı gibi moral üzerinde fena tesiri de vardır. Bu da ayrıca düşmanın kulağına gidiyordu. "Canım taarruz taarruz derler, yapmazlar, yapmayacaklardır, yapamayacaklardır."

Dostu düşmanı isteyenler böyle bir propagandayı da yürütüyorlar.

Bu nasıl olacak? Temmuz toplantısında süvari kumandanı (3) bilhassa bulunuyordu. İlk iş silah

patlamadan evvel süvari ordusunun düşman karargâhının içine ve gerisine girmesi hareketidir. Bunu

hazırlamak lazımdı. Süvari kıtaatı,

muhtelif yerlerindeki ordugâhlarını karanlık bastıktan sonra terk ediyorlar, gece yürüyorlar, gidip

birtakım ordugâhlarda gündüzlüyorlar. Ben bir defa Akşehir'de dolaşırken, bir süvari kıtasının, ikinci vakti ufak bir kıtanın yürüyüş halinde olduğunu gördüm. Çılgına dönmüştüm. Bu hareketi kim yaptı,

nasıl yaptı, diye mani olmak için almadığım tedbir kalmamıştır. Hiçbir hareket yaptırtmıyordum bilhassa süvariye. 26 Ağustos böyle bulduk. Demek ki plan yapmak için hazırlanmıyoruz, hazırlanmış planın

icra safhasına gelmişizdir. O icra safhasının son günlerini hissettirmemek için böyle gösterişli ve

neticesi olmayan seyahatler kanalı ile umumi anlayışı avutma ve uyutma halini takip ediyoruz.

26 Ağustos Sabah Oluyor

Nihayet 26 Ağustos sabahı şafak söktü. Sabahleyin şafakla beraber muharebe meydanında idik. Tabii

ilk topçu ateşleri başladı. Akşama kadar gayet kesif bir muharebe cereyan etti. Kıtataımız her taraftan siperlerinden çıktılar, düşmana taarruz ediyorlar. Düşman, ne kadar çok kuvvetle hücum edersek

edelim, son ana kadar yerinden oynamıyordu. Gayet inatçı muharebe ediyordu. Yunan ordusunun

karakterlerinden birisi budur, taarruz ettiği zaman çok sert ve titiz hareket eder ve mukavemet ettiği zaman dermanını

sonuna kadar kullanmaya çalışır. İyi bir ordunun meziyetlerini taşır. İyi bir ordunun kendi arasında, birbirine karşı da farkları vardır. Ben uzun müddet Garp Cephesi Kumandanı olarak Yunan

kumandanları ile tanışmış, görüşmüşümdür. Bundan evvelki başkumandanı bilirim. General Papulas'tı

(4). O, Sakarya Harbi'ne kadar idare etti. Bundan sonra başkası tayin oldu.. O adamın bir ordu idaresi vardı. O kadar ünsiyet (alışkanlık, ahbablık) hasıl olmuştu ki aramızda, muharebe ederken ne derece

hâkim olacak, sert davranacak tayin edebiliyordum. Ve ricat temayülleri ne vakit gelecek, ne vakit

karar verecek, tayin edebildiğimi zannediyordum.

Yunan Topçusunun Susmasının Sebebini Anlayamadık

27 Ağustos günü hep muharebe meydanında bulunuyoruz. Gazi Mustafa Kemal Paşa orda, Fevzi Paşa

(Çakmak) orda, ondan beş on adım uzakta bir yerde muharebeyi takip ediyorum ve başkumandanla

yakından temasta bulunuyorum. Akşama kadar muharebe, netice hakkında bir fikir vermeksizin, sert

ve sıkı bir surette devam etti. Bir nokta dikkatimizi celbetti (çektı). Düşman topçusunun ateşi zayıftı ve hatta bazı zamanlar kesiliyordu. Alışkın kumandanlar gözünde muharebe sevki idaresinde düşman

topçusunun sesini

kesmesi veya zayıflaması düşman topçusunun mevzi değiştirdiği, bulunduğu yerden çıkıp başka bir

yere gittiği intibainı (izlenimini) uyandırır. Bu da taarruz eden biz olduğumuza göre düşmanın ricat etmek (geri çekilme) kararı sayılabilir. Böyle bir ihtimal zihnimizde belirince taarruzu daha şid-detlendiriyoruz ve bir ricat kararı verecekse onun muntazam (düzenli) cereyan etmemesi, o esnada

bozgun haline gelmesi için her gayreti sarfetmeye, sarfettirmeye çalışıyoruz. Fakat bu intizarımız

(beklentimiz) tahakkuk etmeden düşman topçusu vakit vakit susuyor, ateş'etmiyor, piyadesini bı-

rakmıştır, ateş altında eziyoruz ama, çekilmiyordu. Düşman çekilmiyor. Ne olabilir? Bir aralık Fevzi Paşa şöyle yanımda duruyor, onun yanına gittim. Ne anlıyorsun? dedim. Nedir bu hal, ne ifade ediyor bu

anlayamadım bir şey dedim? Fevzi Paşa muharebe meydanı, muharebe manzaralarını bilen bir

mütahassıdır. Hülasa (özetle) biz anlayamadık bunu; diğer kumandanlar, hepimiz. Bu iş gece

basıncaya kadar, karanlık basıncaya kadar böyle devam etti. Biz muharebe meydanını görmez hale

gelip de yakın bir örtü altına çekildiğimiz zaman, muharebe esnasında, henüz bir netice almamıştık. Bir saat mi, iki saat mi geçti geçmedi, ordu kumandanından cepheden haberler gelmeye başladı. Düşman

çekiliyordu. Tahminler, düşmanın çekildiği merkezinde idi. Hareketlerden, mukavemetten hissettikleri bu. Ona göre aldıkları tertipleri söylüyorlardı, cephe kumandanına. Sabaha kadar harekâtı böyle takip 95

ettik. Ertesi günü ricat belli oldu. Mevzileri gece karanlıkta esas itibarı ile bırakmışlar, yeni mevzilere intikal etmişler, daha etmek üzereler. Perakendeler kalmış. Böyle bir vaziyette şafak söktü. Bu sözü unutmayın manzarayı bu tarzda gördüm. Neden böyle olduğunu General Trikopis'le (5) ben konuştum.

Ona bugünkü muharebe meydanının bu safhalarını sordum; sebeplerini anlattı bana. Sizi biraz merakta

bırakayım, sonra anlatırım. Ertesi günü içeriye girdik biz. Cephe kumandanı olarak ilk hamle muvaffak olmuş haldedir. Düşman ne haldedir, ne kadar hırpalanmıştır, bunu bilmiyoruz. Bundan sonra ne karar

vermiştir, bunu bilmiyoruz.

Ziyafet Sofrasını Dağıttım

Ne ise, ertesi gün şehre (Afyonkarahisar) girdiğimiz zaman halk çok sevinmişti. Kumandanlara el

çabukluğu ile büyük bir ziyafet tertiplemişlerdi. Büyük bir salonda bütün kumandanları yemeğe

çağırılmışlardı. Ben de girdim. Bazı kumandanları gördüm. Birçoklarını bekliyorlardı. Sordum, ne oluyor dedim? Davet yaptık dediler. Bir yemek yiyeceğiz beraber. Muharebe içindeyiz, daha meçhuliyet

(bilinmezlik) içindeyiz. Benim görüşüme göre tamamen meçhuliyet içindeyiz. Her şey olmuş bitmiş gibi kendinden geçmiş bir hava. Birdenbire sınırlarımın altüst olma-96

sını ne isterim ne de söylerim ortada. Dedim ki orada daveti tertipleyenlere ve kumandanlara:

"Düşman nerde? Ne karar verdi? Anlayamadım ben. Siz burda toplanmışsınız yemek zevki yap-

caksınız, nasıl şey bu?" dedim. "Gidin kıtalarınızın başına, düşmanı görelim."

"Doğru" dediler. Hepsi yemek yemeden çıktılar, bir soğuk su dökülmüş gibi davet sofrası dağıldı ama, darılmadılar bana. Beraber ordan çıktık. (Bu sözleri Önönü bir yandan gülerek anlatır.)

Savaşın Akışı

Muharebe devam ediyor. Muharebenin esası böyle bir televizyon konuşmasında anlatılacak hududu ile

şu: Düşman üç grup, üç ordu diyebilirsiniz. Eskişehir'de bir ordu var. Afyonkarahisar, Dumlupınar orda bir ordu var. Bir de ortada bir ordu var, ikisinin arasında. Bütün mesele bu ordular birbirine faydalı bir yardımda bulunmaksızın bu üç gruptan birini büyük kuvvetle ezmek, ondan sonra öteki, ortadaki ordu

nereye giderse ezilmiş bir orduyu kurtarmaya çalışacak ve bir şey yapamadan o da bunun altında

ezilecek, o günün özü bu. Bunu da konuştuk Trikopis'le. Şimdi anlatayım. Uşak'ta General Trikopis'le konuşurken, "Niçin topçu ateşini kestiniz?" dedim. "Topçular geride, kumandanların hepsi ilerde, te-peler üzerinde kablo ile kendi tarassutları (gözet-

lemeleri) ile kumanda ediyorlar. Hepsini ateş altına, aldınız" dedi. "Görüyorsunuz bataryalar kumandansız kaldı. Topçuların topları donmuş, ateş edemiyorlar. Böyle saatler geçti" dediler. "Ben topçu zabitiyim (subayıym), kumandada dikkat edilecek başlıca felaket budur, böyle düşünürdüm.

Ama siz de topçu subayıymışsınız" dedi bana.

Bu ortadaki grup Afyon'un şimalinde (kuzeyinde) ikinci ordunun yaptığı taarruzla hepsi o tarafa gitmiş.

Erkenden kalkıp iki gün yürümüş, oradan gelen taarruzu defetmek için de bir gün yürümüş, ondan

sonra tehlikenin nerede olduğu anlaşılmış. Parça parça gelirken hepsi parça parça ezilmiş, zayiat

vermiş. Ricata (geri çekilmeye) mecbur olmuştur. Ne kadar zayiat (kayıp) vermiş ne olmuş bilmiyoruz

tabii. Bu darbe devam ediyor. Bu darbe devam etti, nihayet bir yerde tekrar sıkıştırdılar. Nasıl

sıkışıyorlar? Taarruz ettiler Afyon'un şimalindeki ikinci ordu bölgesinden taarruz ettiler. Bilhassa Orgeneral Salih Omurtak'ın (6) fırkası (tümeni) taarruz etmişti. Onu karşısında düşman ordusunun

grubunun, ortada bulunan grubun, ortada bulunan ordusunun mevzileri, hepsini zaptedince

(kuşatınca) taarruz ordan oluyor diye bütün ordu bu taarruz eden kuvvetin üzerine hücum etmiş,

akşama kadar uğraşmışlar iki gün. Bunu atmışlar, mağlup etmişler. Seviniyorlar büyük zafer kazandılar diye. Bir fırka taarruz etti, büyük

kuvvetlere taarruz ettiğini biliyor almış hepsini ileri çektikten sonra adım

adım çekerek ikindiye kadar çekiliyor. Yanlış bir istikamete iki gün gitmiş, düzeltip gelmek için iki gün sürüyor bu üç dört gün içinde iki misli kuvvet karşısında kalan Afyonkarahisar ve etrafındaki ordu

tamamı ile ezilmiş bir hale geliyor. Öteki şimdi uğraşüyor.

Biz burdan taarruza devam ettik. Salih Omurtak'ın fırkası ortadan taarruz etti. Anlaşıldı düşman yeni istikametlerde toplanmaya çalışıyor. O buradan girdi süvari kolordusunun arkasında düşmanın tekrar

önüne geçti. Şimdi ayın takriben 30'u günleri oluyor. Beşinci günü bunlar bir yerde tekrar küme

oldular, orada bozuldular tekrar adalar tepe bölgesine ricat ettiler. Çalköy'de bir öküz arabası üzerinde, ben, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa bir de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile öküz

arabası üzerinde toplandık, oturduk. Ne yapacaktık. Ben Garp Cephesi Kumandanı olarak düşmanın bu

vaziyette nasıl kurtulacağını, ne tertip alması lazım geldiğini zihnimde şöyle tasavvur ediyordum

(tasarlıyordum): "Düşman Eskişehir'e çekilecek. Eskişehir'deki ordunun hiç burnu kanamamıştır. Sağ

salim duruyor. Süratle Eskişehir'e çekilince, ki kolay çekilir, iki üç gün içinde çekilir ve sarsılmamış bir ordunun gerisine giderek iki üç gün istirahat eder. Bozulmuş bir ordu eğer iyi bir ordu ise iki üç gün istirahatten sonra tekrar muharebe edecek hale gelir." Düşmanın benim tahmin ettiğim gibi Eskişehir üzerine çekilmediği anlaşılmıştı. Bakiyeler İzmir'e doğru kıtaatı zorlayıp gitmeye çalışıyorlar-99

dı. Nasıl bir hareket hattı takip edeceğiz? Eskişehir duruyor düşman o tarafa gidiyor. Nasıl takip

edeceğiz? Ben Afyon etrafında muharebeyi kazanmış olan bütün kıtaatı bölünmeden, yani birinci ve

ikinci orduların bölünmeden İzmir üzerine yürümeleri fikrinde idim. Eskişehir'dekini bırakalım,

Eskişehir'i zayıf kuvvetle karşı karşıya bırakalım, bütün kuvvetle İzmir üzerine gidelim. Bir defa İzmir üzerine niçin gidelim. Çünkü Eskişehir üzerine çekilmenin Eskişehir'de bulunmanın bir tek askeri hedefi olabilir, İzmir'e Yunanistan'dan yeni kuvvetler gelir, bu giden kuvvetlerle orda birleşir, yakın bir cephede denizden de yardım ederek İzmir şehrini müdafaa etmeye çalışır. Böyle bir manzara hasıl

olur. Çok uğraşmaya mecbur oluruz. Onun için bütün kuvvetle İzmir üzerine gidelim. Bir defa bunun

birini halledelim, esas davayı halledelim. Şimdi biz o davayı hallederken, Yunanistan'dan çıkacak

kuvvetleri de püskürtür İzmir'e gidersek, o zamana kalmadan galip ihtimal Eskişehir'deki ordu

başlarının derdine düşüp emin bir yerden Yunanistan'a gitmeye çalışacaklar. Böyle yapmazlarsa, hatta taarruz ederlerse memleket içinde buna karşı tertip almak mümkündür, kolaydır, derinliğine bulunuyorum, bunu ben her yerde karşılarım. Ben bu fikirde bulundum. Genelkurmay Başkanımız Fevzi Paşa

"Mağlup olup çekilen düşman çok hırpalanmıştır, mukavemeti (direnci) kalmamıştır. Onu bütün

kuvvetle takip etmeye artık lüzum yok, şimal (kuzey) kısmını kurtarmak için kuvvetin

ikiye ayrılması, bir kısmının Eskişehir'e Bursa tarafındaki kuvvetler aleyhine teveccüh etmesi

(yönlendirilmesi). Diğer kısmının İzmir'e takip etmesi doğru olacağı" fikrinde bulundular. Atatürk, ikimizi de dinledikten sonra benim fikrimi kabul etti. "İsmet Paşa'nın dediğini, Garp Cephesi Kumandanının teklifini kabul edelim ona göre hareket edelim" dedi.

Ve konferans bitti. Düşündüğüm gibi tertibi devam ettirdim. Öyle yaptım. Bütün kuvvetle İzmir üzerine gittim. Hakikaten dediğim gibi, İzmir'e gittiğimiz zaman, Yunanistan'dan bazı yeni kıtaat iskeleye çıkmış

ve çıkan Yunan askeri tekrar koşarak gemilerine binmişler. Öyle bir panik havası, memleketin her

tarafına yayılmış me'yusiyet (ümitsizlik) havası vardı ki, yakmaktan, canlarını dışarı atmaktan başka bir şey düşünemiyorlardı. Eskişehir'de kalanlar, süratle Bursa'ya, orda da duramadılar bir an evvel adalar iskelelerinden Yunanistan'a gitmeye çalıştılar. Ama bu nihayet düşman üzerine yapılan bir tahmin, onu değerlendirme meselesidir.

Bu meseleyi General Trikopis'le konuştum (7) "Niçin Eskişehir üzerine çekilmediniz?" dedim. "Ben böyle tahmin ediyordum sizi."

"Emir aldım" dedi.

"Nerden aldın?" dedim.

"İzmir üzerine çekilmeye emir aldım" dedi.

"Ama muharebe meydanında idin, İzmir üzerine çekilmenin âdeta imkânsız bir hale geldiğini

görüydün. Nasıl yaptın?" dedim.

Münakaşayı uzatmadı, "Emir aldım" dedi. "Kesin emir aldım İzmir üzerine ricat edin diye, onun için öyle hareket ettim. Kesin emir vardı" dedi. İki tarafını böyle öğrenmiş olduk.

İzmir'e yangınlar içinde gittik. Bu yangınlar esnasında Banaz'da bir esir kafilesi getirdiler bana. Bir defa Banaz'dan evvel Uşak'ı söyleyeyim. Banaz hikâyesinden evvel Uşak hikâyesini. Uşak'ta General Trikopis ve orada bulunan ordu kumandanı General Diyenis ile bir iki fırka kumandanını daha bizim tümen

kumandanımız Kâzım Orbay arkasına takmış bana getirmişti (8). Uşak'ta karargâha aldım. Onları

yanımda misafir ettim. Gayet yorgun bir halde idiler. General Trikopis su içemiyordu. Dudakları şişmiş.

Geçirdiği bütün ıstıraplar yüzünden okunuyordu âdeta. Yarı sürüklenir gibi dolaşıyordu. Ne ise biraz dinlendirdik onları. Sonra kendilerini aldım başkumandana götürdüm. Takdim ettim. Başkumandan da

iyi "muamele etti onlara. Orada beraber Trikopis'le görüşürken demin anlattığım meseleleri sordum.

"Niçin Eskişehir üzerine çekilmediniz? Niçin topçunuz ateş kesti?" Sonra başka bir şey sordum: "Niçin Akşehir'e doğru bir taarruz yapmadın aramızdan." Anlattı, niçin bir hareket yapmadığını.

Şöyle dedi: "Süvari arkamıza düşmüştü. Karmakarışık oldu, çok telaş yarattı. Kıpırdayamıyorduk."

Sonra bu ortadaki kumandan, bir fırkanın taarruzuna karşı bütün kuvvetiyle oraya gitmişti.

"Niye gelmedi sana yardıma?" dedim.

Muharebe esnasında cephenin kumandasını Trikopis'e vermişler. Onun için başkumandan muharebeye

müdahale edemiyor, uzakta kalmış Trikopis kumanda ediyor.

"Niye bunu almadın yanına?" dedim. "Kesin muharebe sizin cephenizde oluyor?"

"Anlatamadım" dedi.

"Neyi anlatamadın?"

"Sor buna" dedi. O burda idi. Kendisi duruyor (2. Ordu Kumandanı Diyenis). Sonra ona döndüm.

"Başkumandan sizi yanına çağırmış niçin gitmediniz?" dedim.

"Kaybettim bütün mevzilerimi" dedi. "Ben gidecek halde değildim. Hepsini kaybettim, hepsini istirdat edip (geri verip). Ondan sonra vazifemi yapmaya çalıştım" dedi. "Đlerisi benim halledeceğim mesele değil" dedi.

Sesimi çıkarmadım öğrenmek için. "Harp hatırası olarak birbirimizle konuşuyoruz," dedim. Böyle ayrıldık. Trikopis'le Eskişehir üzerine çekilme, Đzmir üzerine çekilme, yalnız kalma, yardım görmeme, bütün bu meseleleri görüşmüş olduk.

Banaz'da bir vakaya rasgeldim. Bir ufak Yunan kıtasını esir olarak getirmişlerdi. Başlarında genç bir efendi duruyordu, fırka kumandanı imiş dediler. Onu takdim ettiler bana. Karanlık loş bir hava idi. Đyi de görmüyorduk birbirimizi. Sonra bir aralık tercümanına sordu. Zannediyorum,

"Bu kumandan kim?" dedi.

Cephe kumandanı olduğumu naklettiler ona. Hemen vaziyet aldı. "Ne emredersiniz?" diye sordu.

Yangınları gösterdim. Görünüyordu. "Niçin yapıyorsunuz bunu" dedim. "Var mı muharebede köylünün damını yakmak? Niçin yapıyorsunuz bunu?" dedim. "Sizi mahkemeye, divanı harbe bile vermeyi düşünüyorum. Niçin yaptırıyorsunuz böyle."

Vaziyet alarak,

"Söz geçmiyor" dedi. "Asker tamamı ile anarşi halindedir. Ordu artık bizi dinlemez haldedir. Söz geçiremiyoruz. Onun için kusurumuz yok bizim."

Bu mahalde özür diledi. Sonra bıraktım.

Yer yer, halk hiddet göstermek istiyordu. Her gittiğimiz yerde kesin emir veriyorduk, ricat eden

ordulara, perakende kalmış şurada burada efradına kötü muamele etmesinler diye. Onlarla meşgul

olarak bir an evvel izmir'e gelmek istiyoruz. Nihayet İzmir'de Belkahve'ye çıktık. Dtilaf donanması

İzmir'de. Daha İzmir'de yangın başlamamış. Orada biraz durduktan sonra şehre girdik. Şehre girdikten birkaç saat sonra, akşama doğru yangın başladı. İzmir'de de Atatürk'le İzmir konsolosu görüştü.

İngiltere'nin izmir konsolosu, Türkçe de biliyordu. Bazı şeylerden şikâyet ettiğini zannediyorum. Atatürk gereken cevabı verdi. Tekrar toplandık. İngilizler İzmir tahliye olunmuş olunmamış, hiç aldırılmazlar.

Böyle dururuz. Bi-

zimle meşgul olmalarını İtilaf devletlerine hatırlatmak lazım. Böyle bir politikaya karar verdik. Bu politikanın tatbik şekli şu: Çanakkale'de ve İstanbul'da itilaf devletleri orduları var. Bunların üzerine yürümek lazım. İzmir'i işgal ettikten, memleketi Yunan ordusundan temizledikten sonra Çanakkale'ye

ve İstanbul'a doğru hareket hazırlığına başladık. Başladık ve derhal karşılığını gördük. "Muharebe mi etmek istiyorsunuz?" dediler. Onu İzmir'de karşılayıp sordular. "Siz İngiltere ile harp halinde misiniz?"

diye. Donanma kumandanından bir zabıt geldi Atatürk'e mektup verdi. Kumandan, Atatürk'e

soruyordu. "Türk ordusunun Büyük Millet Meclisi başkumandanı olarak İngiltere ile harp halinde

misiniz?"

Cevap verdi Atatürk:

"Biz İngiltere ile harp halinde değiliz."

İngiltere ile aramızda sulh olmamıştır. Sulh yoktur. Harp halinde değiliz. Ondan sonra ayrıldık.

Bilmediğimiz şey bu esnada Londra'da İngiltere kendisinin harbe girmesi için dominyonları ile

(sömürgeleri) ciddi bir münakaşa içinde istişare (görüşme) halinde bulunduğudur.

Biz ondan sonra İtilaf devletlerini bizimle meşgul olmaya icbar (mecbur) etmek için Çanakkale'ye ve

Đstanbul'a hareket etmek kararı verdik. Kesin olarak emir verdik. Taarruza uğrarsanız Đstanbul'daki ve Çanakkale'deki Đngiliz kıtaatı tarafından, karakollarından taarruza uğrarsanız hiçbir yerde ateş etmek yok. Ateşle cevap vermek yok.

Çok üstün kuvvetle gideceksiniz, sizi karşılayacak olanlar her taraftan taşmış gelmiş kuvvetler

karşısında muharebe etmek değil konuşmak mecburiyetini duyacaklar. Mesele bu. Bunu tatbik

edeceksiniz diye emir verdik. İlk temaslar olduğu zaman mütareke teklifi geldi. Onu kabul ettik.

Mütareke için vazife bana verildi (9). Cephe kumandanlığım fiilen burada bitti.

Mütareke esnasında da cephe kumandanı idim. Mütareke bittikten sonra Hariciye Vekili oldum (Dışişleri Bakanı). Sivil politika hayatına giriş, o giriştir.

30 Ağustos 1922, 1914'te başlayan Birinci Cihan Harbi'nin sonudur. Biz bu harple Birinci Cihan Harbi'ni ve onun sulhunu, Lozan Sulhunu yaptık. Bu harp sonunda yapılan muahedelerden (anlaşma) hiçbirisi

yaşamıyor. Bunların hepsi 1939'da başlayan İkinci Cihan Harbi'nde yeni bir safhaya girdi. Hepsi tersine döndü. Ve hepsi tekrar tersinin tersine döndü. Biz 30 Ağustos 1922 ile İkinci Cihan Harbi'nden de

selametle çıktık. Demek ki Birinci Cihan Harbi'nin ve İkinci Cihan Harbi'nin imtihanlarından kurtulmuş

olan bir kesin askeri zaferin bayramını yapıyorsunuz. Sözüm bundan ibarettir.

NOTLAR

1) Bu program, Ünlü Demiralp tarafından 1971'de hazırlanmış ve aynı yıl yayınlanmıştır.

Bugün TRT'de ancak ses bandı bulunabilmiştir. Sorulan soru bantta yer almamaktadır.

2) Büyük Taarruz'un başlayacağı günlerde Atatürk'ün Ankara'da bir çay partisi vereceği haberi

gazetelerde yer aldı.

3) Süvari Kumandanı Fahrettin Altay Paşa.

4) Papulas için inönü Savaşları'nın dipnotuna bakınız.

5) General Trikopis için İnönü Savaşları'nın dipnotuna bakınız

6) Salih Omurtak: Türk kumandanı (İstanbul 1889-Ankara 1959). Harp Akademisini bitirdi (1910). Er-

kânı Harbiye Reisliğinde çalıştı. 1911-1913'de Yemen'de bulundu. Brestlitovski barış görüşmelerine delege olarak katıldı (1917). Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1920'de Ankara'ya görevli

olarak geldi, fakat bir daha geri dönmedi. 1921'de 61. Tümen Kumandanlığına getirildi. Büyük Taar-

ruza miralay olarak katıldı. 1927'de general oldu. 1944'te Genelkurmay İkinci Başkanı, 1946'da Ge-

nelkurmay Başkanı oldu. 1950'de emekliye ayrıldı.

(7) General Trikopis, savaş sırasında başkomutanlığa tayin edildiğini bilmiyor. Aynı olayı

Trikopis'le ismet Paşa'nın konuşmasında hazır bulunan Fahrettin Altay şöyle anlatıyor: "inönü, niçin Eskişehir'e çekilmedin? dedi.

- Emir aldım. Dumlupınar'a çekilmeye kumandanımdan emir aldım. Çekilmek istedim ama emir aldım,

inönü:

- Sen değiştirebilirdin emri. Başkumandan sen oldun.

- Hayır ben başkumandan olmadım. Başkumandan Hacı Anesti'dir. Böyle bir emir almadım.

- Bak emirler var, bu emirleri almadın mı? işte yazıyor. Önünü emirleri gösterdi. 'Demek sen başku-

mandanlık emrini esir olduktan sonra alıyorsun.'

Trikopis: 'Baskumandan olduğumdan haberim yok.'

Emir tesadüfen imha edilen bir motorlu konvoyda bulunuyormuş ve Türk kuvvetlerinin eline böylece

Trikopis'in başkomutanlık emri geçmiş." (Fahrettin Altay konuşmalarından. NAZMÖ KAL)

8) Kâzım Orbay: Türk generali (İzmir 1886-Ankara 1964). İzmir Hamidiye İlkokulu ve İzmir idadi-

si'nden sonra İstanbul Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ni bitirdi. Harp Akademisi'ni bitirerek Erkânı Harbiye yüzbaşı oldu (1907). Almanya'da topçu okulu ve ağır makineli kurslarına katıldı. Hareket Ordusu

Öncü Bölük Kumandanlığına ve Yıldız Mürettep Tümen Kurmaylığına getirildi. Balkan Savaşı'na ve

Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Çeşitli görevlerden sonra 1920'de Erzurum Şark Cephesi Kurmay

Başkanı, Ankara Milli Müdafaa Ordu Dairesi Başkanı (1921) oldu. 3. Kafkas Tümeni Kumandanlığı yaptı.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen her cephesinde görev aldı. 1935'te orgeneral oldu. 1944'te Genelkurmay

Başkanı (Fevzi Çakmak'tan sonra) oldu. 1946'da istifa etti. 1960'da Temsilciler Meclisi Başkanı, 1961'de senatör oldu.

9) Mudanya Mütarekesi.

ĐSMET ĐNÖNÜ ELLĐNCĐ YILDA CUMHURĐYETĐ ANLATIYOR (1)

Cumhuriyet Fikri Olgun Bir Hale Gelmişti

NAZMĐ KAL: Sayın Đnönü, 28 Ekim 1923 gecesi yapılan toplantı izlenimlerinizi anlatır mısınız?

ĐSMET ĐNÖNÜ: 28 akşamı Atatürk'ün yanında ufak bir toplantı halinde bulunduk. Atatürk ertesi gün

cumhuriyetin ilan olunacağını söyledi. Atatürk ertesi günü cumhuriyetin ilan olunacağını bildirdikten sonra herkes ayrıldı.

Cumhuriyet 28 Ekim akşamına kadar ve Lozan Muahedesi'nin başarı ile imzasından sonra umumi

olarak herkesin zihninde oluşmuş bir halde idi. Cumhuriyetin aleyhinde bulunanlar zayıf bir ümitte

yalnız Büyük Millet Meclisi Hükümeti devam ediyor, şeklini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bir tek ümit

uzatılmasında, sürüklenmesindeydi. Atatürk bunu önlemek için kesin karar vermişti.

NAZMĐ KAL: Bütün davetliler gittikten sonra Atatürk ile başbaşa kaldınız. O gece neler konuştunuz.

Atatürk'ün ertesi gün için kuşkuları var mıydı?

ĐSMET ĐNÖNÜ: Onları kısaca selamladıktan sonra biz bize kaldık. Hiçbir konuşma olmadan diz dize

oturduk. Ertesi günü çıkarılacak kanunu yazdık. O söyledi ben yazdım.

Atatürk bunu ertesi günü nasıl çıkaracaktı? Kesin kararlı idi. Mutlaka çıkaracaktı. Neticeden kuşkuları yoktu. Dediğim gibi cumhuriyet esasen umumi vicdanda olgun bir hale gelmişti. Yalnız usul oyunları ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti vaziyetinin sürüklenmesine ümit bağlayanlar vardı. Bu oyunla olabilirdi.

Bu oyunu önlemek lazımdı. Kuşkusu bundan ibaretti Atatürk'ün.

Oturduk süratle kanunu çıkardık. Ve ertesi günü olacak safhayı bir iki kelime ile aramızda geçirdikten sonra kanunu müzakereyi bekledik.

Cumhuriyetin ilanı esasen umumi vicdanda olgun bir hale geldikten sonra bir emrivakinin kanunla

kararlaştırılması şeklinde bir muamele idi. Bu kolaylığa gelmiştir ve ancak bir oyunla tehir olunabilirdi.

Buna mani olmak lazımdı. Atatürk buna hazırды.

NAZMĐ KAL: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olarak gerçekleştirmeyi düşündüğünüz önemli

kararlarınızı söyler misiniz?

Geleceksiniz Diz Çökeceksiniz

ĐSMET ĐNÖNÜ: Ben başvekil olduğum zaman 110

Lozan Muahedesi'nin iç yüzü ve bütün tesirleri üzerimde taze idi (2). Đstiklal Harbi esasında İngilizlerle olmuştu. O tertibin başında İngilizler bulunuyordu. Lozan Muahedesi'nin sulh ile neticelenmesi de yine başlıca

amil İngilizlerin gayreti ile olmuştur. Diğer devletler kapitülasyonlar gibi, Düyunu Umumiye gibi, hülasa istedikleri gibi Türkiye'ye müdahale etmek ve Türkiye'yi sömürmek bahsinde İngiliz inadına

güvenerek onun perdesi arkasında daha çok ısrarlı ve inatçı idiler. Sulh esasında İngiliz gayreti ile olmuştur. Başvekil oldum. Hatırımdan çıkarmam ben Lord Curzon'un sözünü (3). Lord Curzon ve

Amerika murahhası ile beraber üçümüz konuşurken Lord Curzon, "Muahhededen memnun ayrılmıyoruz"

dedi. "Harap bir memleket alıyorsunuz. Bu memleketi imar etmeyecek misiniz? Bunu neyle, nasıl

yapacaksınız? Geleceksiniz diz çökeceksiniz, para isteyeceksiniz, reddettiklerinizin hepsini cebimden çıkarıp size göstereceğim" dedi. Bunu hiçbir zaman unutmam. Cevap verdim. Bizim burada

istediklerimiz, takip ettiğimiz, müstakil bir devlet olarak, medeni bir devlet olarak, onun bütün şartlarını sağlamaktır. Bunu temin edelim sulh olsun ondan sonra sizin dediğiniz şartlar hasıl olur gelirsem size, istediğinizi yaparsınız, diye cevap verdim.

Ve İkinci Cihan Harbi çıkıp Türkiye'ye tamamı ile muhtaç bir vaziyet hasıl oluncaya kadar yardım bahsi yalnız akıl vermeye mühhasır (yönelik) kalmış, para hususunda hiçbir açılma, ko-111

laylık gösterilmemiştir. Bu zihnimdedir. Dışarıdan yapılan hiçbir para yardımı yoktur.

Denk Bütçe

Đkincisi, Lozan Muahedesi birtakım takıntılarla beraber çıktı. Bunların hepsi hafif görünür, fakat,

güvendikleri bunlar yapılmayacaktır. Türkiye, içinden birçok keşmekeşlere girecektir, bu karışıklıklar içinde hiçbir şey yapabileceği düşünülmeden tayin edilmiş olan adalet müşavirleri, yok kabotaj hakkının ancak iki sene sürmesi, hülasa kapitülasyonlara ait diğer meseleler fiilen kendi kendine sürüklenip

giderek eski rejim iade olunabilir. Bu ümit sonuna kadar onlarda yaşadı. Ama bu benim zihnimde

daima bir görüntü olarak, tehlike olarak belirir, yaşar, taze bir halde durur ve ben onunla idareye

geçerim. Asıl zihnimde kesin olarak verdiğim karar mutlaka esaslı ihtiyaçlara dair bir şey yapmak lazım.

Bütçemiz nasıl olacak? Bütün mesele maliyeye bağlanıyor. Ben zihnimde ilk günden itibaren

kararlıydım. Bütçem zayıf olacak. Ne kadar zayıf olursa olsun ondan biraz daha zayıf hale getirip bir miktarını yatırım olarak ayırmak ve zaman ile memleketin ilerlemesini bu yatırım ile sağlamak, ağır

tecrübelerin ilhamı olarak düşman içinde, düşman karşısında en ağır baskılar altında edinilmiş bir

kanaatti bende. Onun için mutlaka esaslı ihtiyaçlara para

ayırmak lazımdı; bu esaslı ihtiyaçların başında memleketin şimendifer ihtiyaç gelir. Buna devam etmek lazımdır. Mesela demiryolu bizim zihnimizde olgun bir ihtiyaç halindeydi. Paraya ihtiyaç vardı. Mutlaka bunu yabancı yapardı. Halbuki biz mutlaka bunu millileştirmek kararı ile çıkmış ve mutlaka yeni yollar yapmak kararı içindeydik. Keza endüstrileşmede, mutlaka bir adım atmak lazımdı. Bu meseleleri

yapabilecek bir yatırım usulünü bulacağım ve onları tatbik etmeye başlayacağım.

Osmanlı Bankası'ndan Borç Đstedim

Bu kanaat bana hâkim olarak başbakanlığa başladım. Ve bu kanaatte isabet ettiğimi hadiselerle birer

birer kendim tecrübe ettim, anladım. Mesela; bir misal olarak söyleyim, başbakanlığım esnasında bir

sene Osmanlı Bankası'ndan o sene içinde iade edilmek üzere borç para almak istemiştik. Osmanlı

Bankası baş üstünde diye cevap verdi. Yalnız bu dediğiniz bir istikrazdır (4). Đstikrazı görüşelim dedi.

Bu cevabı bana getirdikleri zaman meseleyi başından sonuna kadar, geleceğini, bunun sonunun nereye

varacağını anladım. Hazır para ihtiyaç içinde bulunacağız, bu hiçbir zaman bitmeyecektir ve her bitişte nihayet birkaç sene içinde Lozan'dan, Milli Mücadeleden eser kalmayan bir idare husule ge-113

lecektir. Bu endişe bana hâkim olmuştur. Osmanlı Bankası'ndan bu cevabı aldıktan sonra teşekkür

ettim. Đhtiyacım zail oldu (giderildi) istemiyorum dedim.

Lozan Muahedesi'nin zamana bırakılan takıntıları vardı, onlardan kurtulmak lazımdı. Bunların hepsine ümit bağlanmıştı. Muahedeyi yapanlar, içinde mutlaka huzursuzluk olacak, mutlaka ihtiyaç artacak,

yardıma ihtiyacı olacak. Bu yardımı ödetiriz. Böyle bir plan karşısında kalacağımı bildiğim için hep muayyen istikametlerde nasıl tedbirli bulunacağımı biliyordum. Ve asıl çarenin de mutlaka kalkınma

olacağını, esaslı ihtiyaçları devletin kendi eliyle yapmasından başka çare olmadığını, olmayacağını

bilerek bir idare tarzı takip ettim.

İkinci Cihan Harbi'ne kadar Lozan'ın bütün takıntıları bitmişti. Hatta memleket her türlü askeri kayıttan, tehditten uzak olarak Boğazlar üzerinde bütün müdafaa hakkını almıştı. İkinci Cihan Harbi'ne böyle

girmek mümkün oldu. Demek ki başbakan olduğum zaman, memleketin, cumhuriyetin dışardan,

dışarıya karşı maruz olacağı tehlikeleri daima bilen, göz önünde tutan bir insan olarak çalıştım ve

neticeleri bu suretle almak mümkün oldu. Ondan sonra büyük hata "ismet Paşa Lozan kafası ile idare ediyor, halbuki dünya değişti, bilmem ne oldu" diyerek gelişigüzel mali politika ile her türlü gedik açılmıştır. Asıl hata burda olmuştur. O kadar böyle olmuştur ki, hatta

Đkinici Cihan Harbi'nden çıkışımızın bile yine büyük bir çaba mahsulü olduğu gözden kaabilmiştir. Biz tabiatı ile Osmanlı Đmparatorluėu'ndan bir gram altın almadık. Biz 1950'de iktidarı bıraktığımız zaman Merkez Bankası'nın elinde Türkiye'nin hiçbir zaman görmediği miktarda bir altın hazinesi vardı. Öyle bıraktık; her şey değişti (şimdi serbest zamandır istediğimizi yapacağız devri girdikten sonra bugün bir gram kendi malımız olarak altın yoktur) (5). Lozan Muahedesi'nin neticeleri, sıkıntıları, o zaman içinde yenilecek büyük güçlükler olduğu gibi, ondan sonra için Türkiye'nin geçmişte nasıl sıkıntılarla adım

adım çöküntüye gittiğini canlı olarak yaşamak hiç unutmayacağım bir ders olarak bugün de üzerimde

tesirini yapar.

NAZMİ KAL: Sizin de ön saflarda görev aldığınız ve kurduğunuz Türkiye Cumhuriyeti elli yaşına bastı.

Ellinci yılda neler hissediyorsunuz?

İSMET İNÖNÜ: Cumhuriyetin ilanı büyük bir rejim değişikliğidir. Tabii eski rejimin taraftarları mutlak vardır. Çaba sarfetmişlerdir, uzun emek

sarfetmişlerdir. Cumhuriyetin imparatorluk idaresinden esaslı farkı yalnız hükümet teşkili değil, memleketin idaresi şekli değil, memleket idaresinin, merkezinin de Ankara'ya gelmesidir. Onun için esaslı ümit Ankara'nın idare merkezi olmaktan kurtulması, İstanbul

hükümetleri için ümit olarak beslenebilirdi.

Ellinci yıldönümü, esaslı bir noktada, başka cumhuriyet ilanları ile ayrılır. Diğer memleketler-

de cumhuriyet ilanları ilk heyecan fırtınası geçtikten sonra, kısa bir zaman sonra restorasyonlarla

cumhuriyetten evvelki rejimin iadesi teşebbüsleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bizim cumhuriyet elli seneyi buldu, hiçbir ciddi restorasyon teşebbüsü, tasavvuru veya hazırlığı karşısında bulunmadı. Bu bakımdan cumhuriyet sağlam bir temele oturmuş sayılır. Cumhuriyetin elliinci yılını bugünkü sükûnetle idrak

etmek rejimin sağlamlığı bakımından teminat verici, huzur verici bir işaret sayılabilir. Bu bakımdan rahatlık vardır, atisi için (gelecek için) emniyet vardır.

Yalnız elliinci seneyi o şartlar içinde idrak ediyoruz ki (erişiyoruz ki) artık her fikir gerek yazı ile gerek sözle çok partili siyasi hayatta söylenebilecek devreye geldik. Burada muhtelif cereyanlar zaman zaman söylenir mi? Söylenme daha ileri teşebbüslere varır mı? Bu yüzden memleketin huzuru ve idaresi

temelinden sarsılır mı? Bu endişeleri idare edenler kafalarında bir ihtimal olarak bulundurmaları

lazımdır.

NOTLAR

1) Bu konuşma, Đsmet inönü'nün son televizyon konuşmasıdır, ilk kez 29 Ekim 1973'te yayınlanan bu

program, daha sonra gerek tarafımdan, gerek arkadaşlarım tarafından hazırlanan Đsmet inönü'yü anma

programlarında bazı bölümleriyle ekrana gelmiştir.

116

2) Lozan Konferansı (24 Temmuz 1923) ile Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim 1923) arasında sadece üç ay

var.

3) Lord Curzon, İngiltere temsilcisi.

4) Đstikraz: Devlet borçlanması.

5) Bu cümledeki bugün ifadesi 1960'ı anlatmaktadır. Yanlış anlaşılmaya meydan verecek bu kelime

için Đnönü konuşmadan sonra beni ikaz etmiş ve yayından çıkarılmıştır.

Çekim öncesi, yapımcılardan bilgi alırdı. Yeni bir teknoloji

olan çekim tekniğı hakkında her şeyi sorardı. Onun için

öğrenmenin yaşı yoktu.

Đsmet Đnönü zamanı ve zamanın kullanılmasını, uygarlığın

bir göstergesi olarak kabul ederdi. Đsmet Paşa'nın randevusuna bir dakika bile geç kaldığını gören

olmamıştır

Đsmet Đnönü Lozan Konferansını Mecdi Sadrettin Sayman'a

anlatıyor.

İsmet İnönü damadı Metin Toker'e 2. Dünya Savaşını anlatıyor.

. . . , :'. . .

Bir çekim sırasında TRT fotoğrafçısı Şemsettin Salmanlı ışık değerini ölçüyor.

Đsmet inönü, devlet ciddiyetinin bir simgesi olarak basının kendisine yönelttiği soruların yazılı olmasını isterdi ve iyice inceledikten sonra cevaplandırırđı.

Đsmet Đnönü Pembe Köşkün bahçesinde torunu Gülsün Toker'e (Bilgehan) 19 Mayısđ anlatıyor.

ĐSMET ĐNÖNÜ VE NAZMEĞ KAL

Đsmet inönü'nün bana imzaladığı bu resmi
meslek hayatımın en büyük onuru olarak saklıyorum.

